

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1900—1901.

*Vergadering van Vrijdag 21 December 1900,
's avonds ten 7 $\frac{1}{2}$ ure.*

Voorzitter: General BERGANSIUS.

De VOORZITTER opent de vergadering en verzoekt de heeren Michielsen en Julius met hem het bureau van stemopneming te willen uitmaken.

Aan de orde is in de eerste plaats de ballotage van één candidaat.

De uitslag is, dat met algemeene stemmen tot lid wordt toegelaten de heer P. G. L. Baron Quarles de Quarles, kapitein der artillerie te Amersfoort.

Hierna is aan de orde de verkiezing van een lid van het Bestuur, ter vervanging van den heer H. P. Staal die, zooals op de vorige algemeene Vergadering te Amersfoort werd meegegeeld, wegens vertrek uit 's-Gravenhage als zoodanig heeft bedaukt.

De uitslag der stemming is, dat worden uitgebracht 45 stemmen, waarvan 39 op den heer Koolemans Beynen, 1 op den heer De Vlaming en 1 op den heer Buijs; — terwijl er zijn 4 blanco-biljetten.

Mitsdien is tot lid van het Bestuur gekozen de heer G. J. W. Koolemans Beynen.

De VOORZITTER: Is de heer Koolemans Beynen bereid de benoeming te aanvaarden?

De heer KOOLEMANS BEYNEN: Zeer gaarne, mijnheer de Voorzitter.

De VOORZITTER: Dan wensch ik u en ook ons geluk met de gedane keuze, vooral waar wij zeker, evenals vroeger, mogen rekenen op uwe ervaring en medewerking als lid van het bestuur.

De heer KOOLEMANS BEYNEN, daartoe uitgenoodigd, neemt hierop plaats aan de bestuurstafel.

De VOORZITTER: Ik dank de heeren van het stembureau voor de door hen volbrachte taak.

Alsnu is aan de orde de voordracht van den heer J. L. Koster, gepensioneerd luitenant-kolonel van het Ned.-Ind. leger, over:

De Krijgsverrichtingen in Pidië (Pedir) van 1 Juni tot half September 1898.

Mijne Heeren!

Een korte toelichting op den titel mijner lezing moet aan hetgeen ik gereed sta voor te dragen voorafgaan.

Wie toch in dien titel een voornemen mijnerzijds mocht hebben gezien, om hier heden avond te doen hooren een zoodanig samengesteld verhaal van schitterende wapenfeiten, dat er een schier onafgebroken stroom van bijvalsbetuigingen wordt ontlokt aan het gehoor, zal zich op teleurstelling dienen voor te bereiden, want ik ben, zooals ik mij trouwens reeds vroeger aan onze vereeniging heb doen kennen, geen voorstander van een dergelijke behandeling onzer krijgsgeschiedenis.

Rekening houdende met den beschikbaren tijd, kan er voorts geen sprake van zijn om u eene tot in bijzonderheden afdalende beschrijving te geven van de plaats gehad hebbende

krijgsverrichtingen; ik stel mij daarom voor om, na vooraf in 't kort te hebben medegedeeld de aanleiding tot en het doel van ons optreden in Pidië, in algemeene trekken het verloop te schetsen van den krijgstoct, waarbij ik dan hier en daar een enkel meer belangrijk détail in nadere beschouwing zal nemen.

Ik hoop, wat die détails betreft, een gelukkigen greep te hebben gedaan; mocht nog op andere punten toelichting noodig blijken, dan zal ik die gaarne verschaffen, altijd voor zoo verre mijn geheugen mij daartoe in staat stelt, want ter voorkoming van elken mogelijken twijfel, of de door mij als chef van den staf der expeditie gemaakte aantekeningen wel als mijn particulier eigendom konden worden aangemerkt, heb ik die aantekeningen, nadat zij mij hadden gediend tot samenstelling van het algemeen verslag van den krijgstoct, ten deele vernietigd en anderdeels een plaats gegeven in het bij den Generalen staf opgelegde archief der expeditie.

Als inleiding tot de te behandelen onderwerpen, zal ik in enkele lijnen een schets geven van de Pidiëstreek uit een geographisch en staatkundig oogpunt, en kom ik door het laatste als van zelf tot eene vermelding van de aanleiding tot en het doel van ons optreden aldaar in 1898. — Ik zal hierbij voor zooveel noodig verwijzen naar de medegebrachte kaart van Pidië, schaal 1 : 20000, opgenomen tijdens de operatiën.

Pedir, de Pedirstreek of Pidië, zooals het thans meer gebruikelijk heet in overeenstemming met de Atjehsche uitspraak, omvat de landstreek noordwaarts grenzende aan de straat van Malakka, westwaarts aan het gebied van Groot-Atjeh, oostwaarts aan het landschap Meureudoe en in het zuiden zich uitstreckende tot aan de hoogere hellingen van het Barisau-gebergte, de keten, die het eiland Sumatra van noord tot zuid doorsnijdt en welke hier de waterscheiding vormt tusschen het stroomgebied van Noord- en van West-Sumatra.

De nitloopers van dit gebergte, welke zich in het westen tot in zee uitstrekken en in het oostelijk deel de kust zeer

dicht naderen, geven aan de landstreek den vorm van een driehoek, waarvan de top ligt in het Z.-W. bij Keumala, terwijl de kustlijn de basis uitmaakt. De lengte van die basis bedraagt ongeveer 44 K.M., de afstand van den top tot de basis of te wel de rechte lijn Sigli-Keumala, 22 K.M.

Het vlak land door de uitloopers begrensd, vormt als het ware één uitgestrekte sawah, waarin enkele heuvels en een onnoemelijk aantal gampongs verspreid liggen en hetwelk doorsneden wordt door eenige rivieren, waarvan de voor- naamste, gerekend van west naar oost, in zee vallen onder de namen Kroeëng Batée, Kr. Banggulang, Kr. Pidië en Kr. Ië Leubeuë.

Bekwaam aardwerker, gelijk de Atjeher van nature is, heeft hij op inderdaad vernuftige wijze deze rivieren benut tot irrigatie van die uitgestrekte sawahvlakte, door daarin stuwdammen aan te leggen, welke het water voeren naar een aantal hoofdleidingen, waaruit talrijke kleinere waterleidingen het verder over de vlakte verspreiden. Na het snijden van de padi, hetwelk in den regel in Juni uiterlijk in Juli geschiedt, zijn de sawahs gewoonlijk droog, tenzij dat het tegen den tijd der padi-snit veel mocht regenen, daar zij dan, vooral in de lager gelegen streken, door het niet afloopen van het regenwater, drassig blijven. Het was dan ook met het oog op de te verwachten grootere droogte der sawahs, dat in 1898 de aanvang der operatiën aanvankelijk was vastgesteld op 1 Juli, om, zooals straks blijken zal, nader te worden bepaald op 1 Juni. Ongelukkigerwijze echter viel in de tweede helft der maand Mei overvloedig veel regen en waren dientengevolge de lager gelegen sawahs drassig gebleven, maar ook de hoogere reeds droog geworden gedeelten, bleek de vijand over groote uitgestrektheden dras te hebben gezet, door zich daartoe den hoogen waterstand in de rivieren ten nutte te maken.

De hinderpalen, welke door dien toestand der sawahs aan de troepenbewegingen zijn in den weg gelegd, mogen al niet belemmerend hebben gewerkt op den algemeenen gang van zaken, wij hebben die niettemin in ruime mate ondervonden in den vorm van grootere lichaamsinspanning, welke dienten-

gevolge van menschen en dieren gevorderd is moeten worden. In de tweede helft van Juli en in Augustus waren de sawahs over het algemeen droog, doch toen leverden zij een ander ofschoon minder groot bezwaar voor de beweging op door de menigvuldige kuilen en scheuren, die ten gevolge van de groote hitte in den harden bodem waren ontstaan.

Van de rivieren was het bekend dat zij in den drogen tijd, ook zelfs in haar benedenloop, doorwaadbaar waren; men moest er echter op rekenen dat overvloedige regens in het gebergte hierin plotseling verandering konden brengen.

Zooals de kaart te zien geeft, liggen de gampongs voor een deel langs de rivieroevers en overigens te midden der sawahs. Uit een inlandsch oogpunt beschouwd zijn zij zeer welvarend; de plantengroei is er weelderig en alles waaraan een Inlander behoefte heeft of wat hem het leven kan veraangenamen, treft men hier aan. Wat de zindelijkheid der erven, de betere begaanbaarheid der voetpaden en den meer solieden bouw der huizen betreft, staken de III Moekims Gigiëng, de III Moekims Gloempang Pajong, Ië Leubeuë en Ndjong gunstig af bij den toestand in andere gedeelten der Pidiëstreek. Goed drinkwater was overal in ruime mate aanwezig; waar dit niet kon worden verkregen uit de rivieren of de groote waterleidingen, zooals het geval was in gampongs die ver verwijderd waren van stroomend water, voorzagen waterputten in deze behoefte, want nagenoeg elke woning had er een.

Elk erf is omgeven door een min of meer sterke omheining, terwijl ook de verschillende gampongs onderling van elkander en van de omliggende sawahs door deugdelijke versperringen zijn gescheiden. Het hiertoe gebruikte materiaal is bamboe, dat ook bijna uitsluitend voor huizenbouw gebezigd wordt en overal in de Pidiëstreek in zoodanigen overvloed gevonden wordt, dat daardoor het gebrek aan hout niet wordt gevoeld.

Langs de rivieren troffen wij veelal vrij goede, hier en daar zelfs breede voetpaden aan; de gemeenschap tusschen de gampongs heeft over de galangans (dijkjes) der sawahs plaats en langs de hooger opgewerkte dijkjes der waterleidingen; binnen

de gampongs waren de paden veelal nauw en modderig en vormden daar een waar doolhof.

Over de rivieren werden op enkele punten bruggen aange troffen, eigenlijk niet meer dan loopbruggen en op een enkele uitzondering na oud en vervallen, zoodat zij als communicatiemiddel voor troepen van zeer geringe waarde waren.

De rijstcultuur vormt voor de Pidiëstreek de hoofdbron van bestaan voor de bevolking. Zoowel de gesteldheid van het terrein als de langdurige sluiting van de kust, noopten de bewoners om in den rijstbouw uitsluitend hun voordeel te zoeken, alleen de in het uiterste oosten gelegen landstreken maken hierop een uitzondering, doordat men zich daar meer toelegt op de pepercultuur. — Op alle gemaakte tochten konden wij ons overtuigen van den grooten rijstrijkdom dezer streek; nagenoeg in ieder huis toch werd padi gevonden en dit gepaard met de aanwezigheid allerwegen van vrij goed gras, maakte dat de voeding der dieren gedurende de expeditie al zeer weinig moeilijkheden heeft opgeleverd.

Uitgebreide aanplantingen van klapper- en pinangboomen trof men in nagenoeg alle gampongs aan; suikerriet, sirih, maïs en aardvruchten worden verder eveneens door de bevolking verbouwd. Klapperwater en suikerriet waren dan ook op de menigvuldige tochten voor de vele dorstigen een zeer gewaardeerde lafenis.

Het klimaat van de Pidiëstreek komt vrij wel met dat van Groot-Atjeh overeen; de hitte over dag was in den regel wel groot, maar niet overmatig; in of nabij het zuidelijk heuvel land ageerende, verschaftte de koele bergwind, die op het heetst van den dag ons tegenwoei, een ware verademing. De nachten waren daarentegen steeds koel. Dank zij den drogen moeson hadden wij alleen in de latere perioden van den krijgstoet nu en dan met den regen te kampen, maar daar er ook op de tochten steeds naar gestreefd werd om de troepen 's nachts zooveel mogelijk onder dak te brengen, had men in de bivaks gewoonlijk niet veel van nat te lijden.

De bivakplaatsen, bijna altijd aan stroomend water gekozen, waren goed, enkele mochten zelfs uitmuntend heeten; door

gebruikmaking van de menigvuldig aangetroffen of het aanbrengen van nieuwe versperringen, waardoor de legerplaats geheel werd omsloten, en door het in acht nemen van een behoorlijken veiligheidsdienst, waren wij in de bivaks steeds op afdoende wijze tegen een eersten aanloop des vijands beschermd.

Thans overgaande tot het staatkundig overzicht zij het volgende vermeld:

Het op de kaart aangegeven gebied omvat:

- 1°. De tot de sagi der XXII Moekims van Groot-Atjeh in staatkundigen zin één geheel uitmakende VII Moekims Pidië.
- 2°. De landstreken, slechts gering in aantal, bestempeld met den naam van *wagfgebied*, d. w. z. landen onafhankelijk van het gezag der eigenlijke landhoofden — Oeleëbalangs — in gebied zij gelegen zijn en nader onderscheiden in *sulthans* — dan wel in *geestelijk-wagfgebied*, al naar mate zij rechtstreeks ondergeschikt waren aan de vroegere sulthans van Atjeh of aan geestelijke hoofden eener religieuse partij.
- 3°. De Federatie der XII Oeleëbalangs, en
- 4°. De Federatie der VI Oeleëbalangs.

Het machtsgebied der federatiën omvat het grootste deel der Pidiëstreek. Omtrent hun ontstaan, de verhouding der verbondenen onderling als van de federatiën tot elkander, werd enkele maanden vóór den aanvang der expeditie een helder en in vele opzichten een geheel nieuw licht ontstoken door den toenmaligen assistent-resident voor de politieke aanrakingen met de onderhoorigheden en hoofden ter Oost- en Noordkust van Atjeh, J. A. v. Rijn van Alkemade, thans Resident van Palembang, en zijn arbeid heeft dan ook in ruime mate de bouwstoffen geleverd voor het destijds aan alle officieren der Pidië-expeditie ter hand gestelde boekje getiteld: »Gegevens betreffende de Pidiëstreek.»

Ik zal nit die verhandeling hier slechts datgene vermelden wat tot goed begrip van hetgeen verder volgen zal noodig is.

De Federatiën XII en VI dan vormen een verzameling van

tal van elkander vrij wel onafhankelijke staatjes, grillig over de landoppervlakte verspreid, hier en daar zelfs zoodanig dat een tot de Federatie VI behoorend landschap geheel of nagenoeg geheel door staatjes van het andere verbond wordt ingesloten of omgekeerd. Die staatjes zelven hebben zich steeds gekenmerkt door aanhoudende onderlinge twisten, waardoor zij een toestand van onrust en wanorde vertoonden, waaraan door de veelhoofdigheid van gezag op geen afdoende wijze paal en perk was te stellen.

Uit den chaos van gezaghebbenden zijn steeds de hoofden der landschappen Keumangan en Pidië het meest op den voorgrond getreden door hun overwicht op de hoofden der naburige staatjes, een gevolg van traditie en persoonlijke invloed en door de verhouding van fellen tegenstand, waarin zij sedert jaren tot elkander staan.

Uit de vroegere geschiedenis blijkt dat het regeerend geslacht der IX Moekims Keumangan van zeer ouden oorsprong is en afstamt van oorspronkelijke landshoofden, wier verleden zich in onheuglijke tijden verliest. Zij waren van oudsher de oudste gezaghebbenden in de Pidiëstreek, in onafhankelijkheid en aanzien niet onderdoende voor de Polems en het vorstengeslacht in Meureudoe, met wie zij steeds nauw verbonden waren en die evenmin als Keumangan hun gezag ontleenden aan eene aanstelling door den Sultan van Atjeh.

De tegenwoordige vorstenfamilie in Pidië is daarentegen voortgesproten uit een Boeginees, wiens nakomelingen eerst sedert 70 à 80 jaren den radjatitel hebben aangenomen.

Aan het tijdperk van nagenoeg onafgebroken strijd tusschen de oelëebalangs van de IX Moekims Keumangan en die van Pidië, bij welke laatste de oelëebalang van Ndjong zich voegde, moet de instelling van de Federatiën der XII en VI oelëebalangs slechts korten tijd zijn voorafgegaan. Deze ging als volgt in haar werk.

Zoowel het geslacht der Pakéh's in Pidië als dat der Lakamana's in Ndjong heeft er zich langzamerhand bovenop gewerkt en door usurpatie zijn gezag uitgebreid, waarbij beide werden gesteund door den Sultan van Atjeh, die in hen een

tegenwicht vond tegen het zich weinig om hem bekommerende Keumangan.

Tijdens het bestuur van Tenkoe Pakéh Hoessin van Pidië werd door den Sultan dat tegenwicht georganiseerd, door Pidië en Ndjong met de daarmede bevriende en tegen Keumangan gekante landschappen tot eene federatie van twaalf oelëbalangs te vereenigen, t. w. twee groepen van zes, meer direct onder het gezag van de oelëbalangs van Pidië en Ndjong, tusschen wie in de betrekkelijke aanstellingsacten de verhouding werd geregeld als van vader tot moeder, zoodat Pidië als hoofd van het geheel werd beschouwd.

De Oelëbalangs XII ontvingen hun aanstellingsacten (tjap sembilan) van den Sultan, doch waren overigens volkomen onafhankelijk van elkander. Zij vormden een bond van vriendschap, welks leden verplicht waren elkander te helpen in den oorlog, voor zoover zij dat konden ook op eigen kosten. Zij stonden direct onder den Sultan en de beide hoofden der federatie hadden slechts in zooverre de suprematie, dat de bevelen des Sultans door hun tusschenkomst werden overgebracht. De Sultan deed echter gewoonlijk alleen aan Pidië zijne bevelen toekomen, waardoor de oelëbalang van Ndjong langzamerhand geheel het karakter verloor van hoofd ook over de vijf omliggende tot Federatie XII behoorende staatjes.

De toenmalige positie van Keumangan in aanmerking nemende, bestaat er alle reden om aan te nemen, dat destijds de vorst van dit staatje in de oprichting van de Federatie XII aanleiding vond om, zonder den Sultan van Atjeh daarin vooraf te kennen, eveneens een bondgenootschap in het leven te roepen, bestaande uit zes oelëbalangs, aan welk getal de onderverdeling van Federatie XII in twee groepen van zes zeker wel niet vreemd zal zijn geweest.

De toenmalige Toekoe Béntara Keumangan Potjoet Mohamad Tahir heeft aan den Sultan van de vorming der Federatie kennis gegeven, er niet aan denkende daarop goedkeuring of wel een aanstellingsakte te vragen, aangezien de bondgenooten alleen aan hem ondergeschikt waren en hun gezag alleen aan hem ontleenden.

De oelëbalangs van Federatie VI waren evenzoo onafhankelijk van elkander en oefenden in hun gebied het hoogste gezag uit. Zij verschilden met de oelëbalangs van Federatie XII door het navolgende :

Zij waren niet, zooals deze, directe ondergeschikten van den Sultan; alle oelëbalangs voortgesproten uit Keumangan en hunne landstreken waren dan ook onderhoorigheden van dit staatje; zij waren verplicht om Keumangan in geval van oorlog bij te staan, dat dan, zooals gebruikelijk was, een geschenk gaf in oorlogsbehoeften, terwijl Keumangan hulp verleende waar die werd ingeroepen. Keumangan's vorst was overal heer en meester en niet, zooals het hoofd van Federatie XII, in de onderhoorige oelëbalangschappen gast. Omtrent alle belangrijke zaken was onderling overleg geboden, terwijl meer dan eens bij tegenstreven van een der oelëbalangs deze door Keumangan werd getuchtigd.

In 1898 was de staat van zaken ten aanzien der beide federatiën de volgende.

Een domineerende positie tegenover de andere oelëbalangs van Federatie XII had Pidië niet; het oorspronkelijk karakter van die instelling, een vriendschapsbond tegen Keumangan, was blijven bestaan, maar van het uitoefenen van zekere suprematie, zooals ten tijde van het Sultanaat, was toen van zelf geen sprake meer.

Onze vestiging te Sigli en de openstelling van die haven met de daaraan voor Pidië verbonden financiële voordeelen, hadden dat landschap gemaakt tot een der belangrijkste, zoo niet tot het belangrijkste in de Pidiëstreek.

Hoewel ook het gezag van T. B. Keumangan als hoofd der Federatie VI in den loop der tijden was gedaald, voornamelijk doordat enkele hoofden zich een meer zelfstandige positie hadden weten te verschaffen (enkelen hunner deden zich zelfs een aanstellingsakte uitreiken door den Pretendent-Sultan), toch was ook hier het oorspronkelijk karakter der instelling bewaard gebleven en zonden de hoofden der staatjes in alle belangrijke zaken zeker niet nalaten, zooveel mogelijk overleg te plegen met het hoofd der federatie.

De wel eens verkondigde meening dat, zelfs nog in de latere jaren, in de Pidiëstreek de toestanden uitsluitend werden beheerscht door twee machtige tegenover elkander staande en in hun organisatie vast aaneengesloten federatiën, is dan ook onjuist.

Wel staan nog immer Keumangan en Pidië vijandig tegenover elkander en zouden ingeval van oorlog tusschen die landschappen, indien wij zulks niet tegengingen, zich ongetwijfeld aan weerszijden bevriende oelëbalangs scharen, doch onder deze zullen er ook gevonden worden, die niet tot hetzelfde bondgenootschap behooren, en zulks als gevolg van familieregeering en eigenbelang.

Vermeld zij voorts dat ook het aantal van XII en VI oelëbalangs, waaruit aanvankelijk de federatiën bestonden, in den loop der jaren wijziging heeft ondergarn, ten tijde der expeditie toch telden zij respectievelijk 14 en 8 dier landschouwen.

Onze aanrakingen met de Pidiëstreek, na ons gewelddadig optreden op Noord-Sumatra in 1873, dagteekenen uit den tijd der blokkade na afloop van de 1e expeditie. Toen n.l. tengevolge van die blokkade, welke het krachtigst werd ten uitvoer gebracht op de kust van Groot-Atjoh, in dit gebied weldra in meerdere of mindere mate gebrek ontstond aan levens- en oorlogsbehoefden, welke van buiten werden aangevoerd, werd daardoor voor de Pidiëstreek, als land van aanvoer, het uitzicht op een rijke bron van inkomsten geopend, mits deze niet door de blokkade verstoep werd, en het was derhalve verklaarbaar dat men hier de opheffing van dat dwangmiddel trachtte te verkrijgen. Gigiëng of Gighen, zooals het toenmaals en ook later meer algemeen genoemd werd, bood daartoe in het begin van 1874 zijne onderwerping aan, tengevolge waarvan — zoo meldt ons de geschiedenis — zijne havens voor den handel, met uitsluiting van dien in oorlogstuig, weder geopend werd. Het was Teukoe Bentara Keumangan Potjoet Osman, toenmalig hoofd der Federatie VI, die zich op den 20en April 1874 aan het Gouvernement onderwierp, ten einde

de openstelling te verkrijgen van Gigiëng's kustgebied, tevens dat van het genoemde bondgenootschap. Het was op dien datum dat de Nederlandsche vlag ter hoogte van den gampong Gigiëng gheschen werd en aan meergemeld hoofd f 25000 werden nitbetaald, zijnde de door hem gevraagde *pembrian radja*, d. w. z. het geschenk, dat volgens de adat elke nieuwe sulthan van Atjeh — en thans derhalve het in diens plaats getreden N. I. Gouv. — verplicht was aan de vasallen te geven.

Van de Federatie XII had zich het daartoe behoorende landschap Ndjong korten tijd na deze gebeurtenis onderworpen, maar het hoofd van den bond had, ter verkrijging van hetzelfde voordeel als T. B. Keumangan, zich voorloopig den pas afgesneden, doordat hij zich tijdens de tweede expeditie, en zelfs nog geruimen tijd daarna, met een gedeelte van zijn volk ons in Groot-Atjeh had bestreden, hetgeen zelfs aanleiding had gegeven tot de tuchtiging van de aan de Pidië-rivier gelegen gampongs op den 31en Dec. 1873. Eerst in den aanvang van 1876 opende de hier bedoelde vorst Teukoe Pakeh Soleiman van Pidië onderhandelingen, welke leidden tot zijne onderwerping op den 28 Februari. Van het bij de acte van onderwerping bedongen recht van vestiging op eenig punt in het gebied, werd in Mei 1876 gebruik gemaakt door het ontschepen van troepen, die onmiddellijk begonnen met den bouw van een versterking, welke opgericht werd op het strand nabij de Pidië-rivier en in het laatst van de maand Juni d. a. v. voltooid was.

Tegen dit tijdstip werd de zekerheid verkregen dat de groote voordeelen, aan de Federatie VI toevallende door de openstelling van Gigiëng, voor een deel tegen ons werden aangewend, in den vorm van geldelijke bijdragen aan de oorlogspartij in Groot-Atjeh tot het voeren van den prang sabil. Daar T. B. Keumangan P. O. na zijne onderwerping zich voorts stelselmatig had onthouden van eenige aauraking met onze autoriteiten, werd hem 19 Aug. 1876 de vriendschap opgezegd, de Nederlandsche vlag te Gigiëng nedergehaald en de kuststreek weder voor den algemeenen handel gesloten.

Het meeste voordeel van deze sluiting had wel T. Pakeh van Pidië; de verstandhouding van dien vorst met onze autoriteiten bleef dan ook, door eigen belang gedreven, steeds naar wensch.

Voor het toezicht op den handel bleek echter onze versterking niet gunstig gelegen te zijn. Voornamelijk om die reden werd dan ook den 10en Maart 1877 een deel der bezetting overgebracht naar een in bewoon- en verdedigbaren staat gebrachte Atjehsche sterkte, gelegen aan de Koeala Sigli, op ongeveer $\frac{1}{2}$ K.M. van het strand; geleidelijk werd daarna het overig deel der bezetting aldaar een plaats aangewezen en eindelijk in Oct. 1878 de vestiging nabij de Pidië-rivier opgeheven.

De stand van zaken bleef bevredigend, niettegenstaande herhaaldelijk berichten binnen kwamen van voorgenomen aanvallen op onze versterking door vijandelijke benden uit de binnenlanden, aangevoerd door eenige hoofden, onder wie de later zoo berucht geworden Teungkoe di Tirou Sjech Saman ook genoemd werd.

Het duurde tot April 1878 vóór het van 's vijands zijde tot feitelijkheden kwam. In den nacht van 28 op 29 April had eindelijk de reeds lang aangekondigde aanval op onze versterking Sigli plaats, welke echter evenals eene hernieuwde attaque, die in den vroegen morgen van 3 Mei plaats had, zonder veel bezwaar door de bezetting werd afgeslagen. Tot beteugeling van 's vijands overmoed werd hierop door den Gouverneur van Atjeh een colonne uitgerust, welke tot taak had om zuidwaarts het binnenland in te rukken, zich meester te maken van den gampong Garot, waar T. di Tirou verblijf zoude houden, en daarna dezen gampong aan de vlammen prijs te geven. De voor deze excursie aangewezen troepemacht, ter sterkte van 4 comp. inf., 125 man marine landingsdivisie, 2 sectiën bergartillerie met mineurs, ambulance en trein, ving den 11en Mei d. a. v. de operatiën aan en keerde twee dagen later te Sigli terug. Zij had, in de meening verkeerende het doel van den tocht te hebben bereikt, den marsch voortgezet tot aan den in de nabijheid daarvan gelegen gam-

pong Lho Kadjoe, en deze nederzetting het aan Garot toegedachte lot doen ondergaan. De colonne had tengevolge van de drassigheid van het terrein groote moeilijkheden op haren weg ontmoet, en niet minder dan op den heenmarsch bij den terugtocht veel te lijden gehad van 's vijands vuur; toen bij dien terugtocht het reeds groote aantal zieken nog toenam, had de colonne-commandant zich voorts nog verplicht gezien om de overgebleven rijst en het kookgereedschap der compagnieën prijs te geven, ten einde dragers voor het vervoer dier zieken beschikbaar te krijgen.

Of het wel is toe te schrijven aan dezen op dusdanige wijze verloopenen tocht en niet eerder aan het verlangen om opnieuw de kuststreek van Gigiëng voor den handel geopend te zien, dat het hoofd der Federatie VI T. B. Potjoet Osman zich zes dagen later opnieuw in genade deed aannemen, mag aan gegronnen twijfel onderhevig zijn, — een feit is het, en waarlijk geen wonder, dat die tocht al zeer weinig indruk had gemaakt op de vijandelijke benden. Omstandigheden hadden belet om door hervatting van de excursie hen terdege de kracht onzer wapenen te doen gevoelen, en nauwelijks was dan ook de laatste compagnie der expeditionnaire colonne naar Groot-Atjeh teruggekeerd, of de vijand vertoonde zich opnieuw in den omtrek onzer sterkte, om toen en nog meer-malen daarna de bezetting te verontrusten of te bestoken.

Het ligt buiten mijn bestek om over 's vijands optreden in de daarop volgende jaren tegenover onze versterking Sigli in den breede nit te weiden, en bepaal ik mij daarom slechts tot de volgende mededeelingen.

Er is na 1878 een tijd geweest dat men in den ongunstigen toestand op dat deel der kust belangrijke verbetering mocht ontwaren, welke zelfs het beste deed hopen voor de toekomst, doch hieraan kwam in 1886 en toen voor goed een einde door een gebeurtenis, die hier vermeld dient te worden.

Een der tot de Federatie VI behoorende hoofden, Teukoe Bentara Pineung Maharadja, met wien het bestuur op goeden voet stond en die meermalen te Sigli zijn opwachting kwam maken, werd n.l. in het begin van genoemd jaar, toen hij

weder eens binnen onze sterkte verscheen, gearresteerd en daar gevangen gezet. Deze arrestatie was geschied op last van den toenmaligen Gouverneur van Atjeh, omdat tegen den gearresteerde ernstige vermoedens waren gerezen van medeplichtigheid aan een geval van strandroof, dat zich eenigen tijd te voren had voorgedaan op de Gigiëngsche kust. Den volgenden morgen bleek echter de gearresteerde te zijn ontvlucht. Verbitterd vijand geworden van het Gouvernement, stond hij, uit wraak voor de hem aangedane bejegening, de tot zijn gebied behoorende, zuidwaarts aan Sigli grenzende landstreek omvattende de Moekims Peukan Bahroe-Peukan Sot, af aan de moslems ais waqfgebied tot het voeren van den heiligen oorlog.

Het behoort vrij wel tot de geschiedenis van den dag aan welke moeilijkheden de bezetting van Sigli van dien tijd af heeft blootgestaan, ten gevolge van het hardnekkig driest optreden van de moslems in den omtrek; hoe die bezetting meermalen al weinig minder dan een beleg te doorstaan heeft gehad en zelfs niet altijd volkomen zeker is geweest van hare gemeenschap met de zee. De verplaatsing van de sterkte naar het zeestrand nabij de Koeala Sigli in 1891, vermocht in dezen toestand al evenmin belangrijke verbetering te brengen als de krachtige en voortvarende wijze waarop in het tijdperk tot 1897 enkele van Sigli's militaire commandanten zich tegenover den vijand deden gelden, wanneer het eindelijk noodig werd zich lucht te verschaffen en den grenzenloozen overmoed der moslems te breidelen. Afdoende verbetering was enkel te verwachten wanneer aan de benden zwaardere, meer gevoelige slagen konden worden toegebracht; daarvoor werd echter een grootere krachtsontwikkeling gevorderd dan die waartoe de militaire commandant in staat was, doch bij de toenmaals gehuldigde politiek van onthouding, welke met het innemen van de geconcentreerde stelling in Groot-Atjeh wel hare meest besliste niting had gevonden, was in de Pidiësche zaken een ingrijpen met krachtige hand niet te verwachten en bleef dat dan ook achterwege.

Het is u bekend hoe in het begin van 1896 door den af-

val van Teukoe Oema onze troepenmacht in Atjeh, men mag wel zeggen: het geheele Indisch Leger, plotseling werd wakker geschud uit een staat van verdooving, die anders zeker noodlottig ware geworden. Een gevoel van zwakzijn, een afnemend zelfvertrouwen met de daaruit voorvloeiende moreele depressie, in den troep ontstaan door de vooral in de laatst voorafgaande jaren gehandhaafde geheel lijdelijke houding tegenover den vijand, ze maakten in die dagen plaats voor het bezieling en moedgevend bewustzijn, dat de vroegere veerkracht nog niet geheel was geweken. Door de verpletterende logica der feiten gedwongen om het offensief to hernemen, bleek ook hier weder de machtige werking van dit eenige, onfeilbare middel tot verheffing van het moreel. En hij keerde weer die tijd van voorheen, toen wij ons volkomen opgewassen gevoelden tegen den overmachtigen en geduchten vijand; zij keerden weer die dagen toen ook wij met gepantserde vuist den Atjeher onzen wil voorschreven; opnieuw traden wij op als heer en meester in de Atjeh-vallei en, al was het dan ook maar kortstondig, wij verschenen na zeventien jaren wederom in den uitersten uithoek van de XXII Moekims, te Senlimum. Ware het jaargetijde niet reeds te ver gevorderd geweest, wellicht hadden de zegevierende troepen den tocht in Oostelijke richting doorgezet tot in Pidië.

Toen nu in de daarop volgende maanden onze positie in Groot-Atjeh zoodanig was verzekerd, dat de Atjeher wel tot het bewustzijn moest komen, dat de te Koeta Radja zetelende bestuurder thans ook voor goed de macht bezat om overal zijn wil te doen eerbiedigen, toen werd het eerst recht duidelijk hoe de toestand vóór Sigli, waar de vijand door zijn overmoedig optreden ons nog immer scheen te tarten, beschamend was voor ons gezag en dat dus ook aan dien toestand spoedig een eind moest worden gemaakt. Doch naast dit goede besluit ontwikkelde zich een ander plan, dat door de omstandigheden van lieverlede meer vorm en leven ontving; dat plan was het volgende. Konden wij na de vallei van Groot-Atjeh van vijanden te hebben gezuiverd, ons in dit gebied meester achten, in het bergland van de XXII Moekims werd het

gezag ons hardnekkig betwist door zijn wettig hoofd Pauglima Polem, die gezworen had zich nimmer aan ons te zullen onderwerpen, en nu op eigen grond gestadig werd teruggedrongen door een troepenmacht onder den toenmaligen Luit. Kol. Van Heentsz, die geleidelijk terrein won, de streck achter zich bezette en daarin een weg aanlegde, welke de verbinding vormde met de vallei van Groot-Atjeh. Op deze wijze voortrukkende, met Seulimeum voorloopig als einddoel, was het onvermijdelijk dat P. Polem in eigen gebied als laatste toevlucht slechts resten zou de Moekim VII, dat geographisch behoorde tot de Pidiëstreek. Overeenkomstig het na Oema's verdrijving aangenomen program van actie, hetwelk inhield om rusteloos en zonder ophouden ons vijandig blijvende hoofden met hunne benden aan te tasten en te vervolgen, totdat zij geheel onschadelijk zouden zijn gemaakt, trad nu in den aanvang van 1897 krachtig het plan op den voorgrond om een gewapend optreden in de Pidiëstreek niet alleen dienstbaar te maken aan een zuivering van den toestand van Sigli, doch ook aan een naar de Moekim VII te ondernemen excursie.

In beginsel omtrent de noodzakelijkheid der voorgenomen operatiën het volkomen eens zijnde, bestond er enkel omtrent het tijdstip van aanvang daarvan verschil van meening tusschen het legerbestuur en de Ind. Regeering. Van militaire zijde was nl. de vraag gerezen aan wie der Pidiësche Oeleëbalangs, met last daar rust en orde te handhaven, de streck om Sigli zou worden toegewezen, wanneer die door ons van vijanden zou zijn gezuiverd, want moest na die zuivering ook dat terrein door ons worden bezet, dan liepen wij gevaar de reeds sedert zoovele jaren ondervonden moeilijkheden nog te zien vermeerderen. Een afdoende oplossing dezer aangelegenheid achtte men van deze zijde eerder mogelijk, wanneer ons optreden in de Pidiëstreek zich kenmerkte door een grootere ontwikkeling van strijdkrachten, zooals gevorderd zou worden voor den tocht naar de Moekim VII; men wenschte derhalve de uitvoering der beide deelen van het in beginsel aangenomen plan in elkander te doen vloeien, doch tegen een tocht naar Moekim VII moest voorloopig nog be-

zwaar worden gemaakt zoolang Seulimeum niet was bezet.

Seulimeum nu was in het begin van 1897 nog niet bereikt, en het was toen evenmin met juistheid te zeggen wanneer zulks te verwachten was, doch zeker zou dit niet het geval zijn in het voor de operatiën in Pidië gunstige jaargetij van 1897.

De Indische Regeering maakte echter weldra aan deze overwegingen een einde. Zoo de tocht naar de Moekim VII niet spoedig kon worden ondernomen, dan kon die voorloopig achterwege blijven, maar aan den voor ons gezag schadelijken toestand om Sigli moest een einde worden gemaakt; de daarvoor vereischte troepenmacht moest worden aangewezen en overgevoerd naar het operatieterrein, en na volbrachte taak zou vanzelf zich de oplossing voordoen van het vraagstuk, op welke wijze in het gezuiverde gebied rust en orde te handhaven.

De uitkomst heeft doen zien dat de Regeering maar goed heeft gedaan met aldus den knoop door te hakken.

Een colonne uit de Atjehbezetting getrokken, in de eerste dagen van Augustus '97, naar Sigli overgebracht en daar aangevoerd door den Luit. Kol. v. Heutsz, bracht, dank zij een goed uitgevoerde omtrekkende beweging, na korten doch hevigen tegenstand den moslems zware verliezen toe, en zuiverde in enkele uren tijds het met tal van bentengs overdekte terrein volkomen van vijanden. Een tweetal tochten, in de volgende dagen ondernomen en een weinig zuidwaarts uitgestrekt, bracht hierna den vijand nogmaals in zeer gevoelige aanraking met onze troepen, en toen was het werk hier geeindigd. Met uitzondering van 1 bat. inf., voorzichtigheidshalve aangehouden en gelegerd op de plaats der oude sterkte, spoedig daarna ingekrompen tot 2 comp., keerden de overige troepen naar Groot-Atjeh terug. De opvolger van den sedert overleden T. B. Pineung Maharadja werd bereid gevonden om het gezuiverde gebied weder onder zijn bestuur te nemen, daarin rust en orde te handhaven, en kort daarop keerde de oorspronkelijke uitgeweken bevolking in de gampongs terug. Sedert dien tijd is in deze geheele streek geen schot meer gevallen, heeft daar geen enkele vijandelijke handeling meer

plaats gehad, en voor ons die in 1898 nog vóór den aanvang van de operatiën in die terreinen vrij en ongehinderd rondwaalden was het moeilijk ons in te denken in het feit, dat op diezelfde plaatsen, nog geen tien maanden geleden, een hardnekkige en verwoede vijand zich bewoog, die meer dan tien jaren achtereen de bezetting onzer sterkte had weten te harceleeren, te sarren en te tarten.

In het laatst van 1897 werd door de troepenmacht, die in de XXII Moekims van Groot-Atjeh het door Van Hentsz aangevangen werk had voortgezet, Seulimeum bereikt en dit punt bezet. Panglima Polem was nog steeds niet in onderwerping gekomen, en derhalve thans het tijdstip aangebroken om het plan voor de excursie naar de Moekim VII ter sprake te brengen. Maar toen in Januari 1898 hiertoe werd overgegaan, was Van Hentsz, die inmiddels buitengewoon bevorderd was tot kolonel, te Batavia opgetreden als chef van den Generalen Staf. Een andere, een krachtademende geest klampte zich opeens aan die voorgenomen operatie vast, getuige de volgende overwegingen.

»Zou een tocht, alleen naar de Moekim VII, opleveren wat men daarvan hoopte en verlangde? Ging het aan om op den marsch daarheen de geheele Pidiëstreek, zoowel in de werkelijke als in de figuurlijke beteekenis van het woord, links te laten liggen? De streek, die gedurende de kwarteeuw welke de oorlog reeds geduurd had, de bakermat had gevormd van het ons in Groot-Atjeh geboden verzet; van waar door woord en daad de verbitterde strijd voortdurend was gevoerd door het sulthansgeslacht, door hoofden en bevolking van Groot-Atjeh afkomstig, die allen daarheen waren uitgeweken en daar een toevluchtsoord hadden gevonden; gevoerd ook door volk en hoofden in Pidië zelf te huis behoorende, door de oelama's die de vele hier gevestigde godsdienstige scholen hadden opgeleverd en die door prediking van den heiligen oorlog den kafirhaat hadden weten gaande te houden. Ging het aan om die streek geheel ongemoeid te laten, vanwaar, om in het opschmen van grieven niet verder te gaan, ook een Teungkoë di Tiron Sjech Saman zijn macht en invloed

had overgebracht naar Groot-Atjeh, om die ons hier te doen gewaar worden in het jaren achtereen bestoken van onze geconcentreerde stelling?"

Van den man, die zes jaren te voren in zijn »Onderwerping van Atjeh" met zooveel klem er op gewezen had, hoe vóór alles een krachtige oorlogvoering tot bereiking van dat doel noodig was, van dien man was het te verwachten welk advies hij zou uitbrengen met betrekking tot het doel aan de voorgenomen operatiën te geven en dat advies luidde dan ook: »Geen half werk verrichten; niet alleen in Moekim VII zal men de kracht van onzen arm gevoelen, maar in de geheele Pidiëvallei, over het geheele gebied van de Federatiën XII en VI."

Hij die dit stoute denkbeeld heeft aangegeven, is derhalve Van Heutsz geweest, en stout mag dit denkbeeld genoemd worden, omdat het werd geuit op een tijdstip toen wij, te oordeelen naar de gegevens die betreffende de Pidiëstreek beschikbaar waren, rekenen moesten op grooten weerstand, een verwachting die zeker niet werd verzwakt door hetgeen in de maand Augustus t. v. van 's vijandszijde was onderonden bij de operatiën om Sigli. Ik zou de hierin voor Van Heutsz gelegen verdienste met stilzwijgen zijn voorbijgegaan, ware het niet dat hij, onverwachts geroepen om voor de uitvoering van zijn denkbeeld ook de verantwoordelijkheid te dragen, die verantwoordelijkheid had aanvaard in haar geheel omvang, zonder eenige reserve en zonder den minsten zweem van aarzeling.

Het geheim Gouv. besl. van 5 Maart 1898 N°. 1, omschreef het doel der expeditie in de navolgende bewoordingen, aangevende de taak van de te Sigli samen te trekken troepenmacht:

a. om zich van Sigli te begeven naar de tot de Sagi der XXII Moekims behoorende VII Moekims Pedir en op den weg derwaarts te breken het verzet van den vijand, die zich tegenover de troepenmacht mocht stellen, waartoe het noodig zal kunnen zijn om in de eerste plaats de vijandelijke Moekims en Kampongs op de flank van de operatielijn Segli—VII Moekims Pedir tot rede te brengen;

b. om daarna aan te tasten en te verslaan het hoofd van de Sagi der XXII Moekims Panglima Polem en de in de VII Moekims Pedir verzamelde vijandelijke hoofden en benden, en verder het genoemde Sagihoofd rusteloos te vervolgen totdat zijn onderverping is verkregen;

c. om alle verzet in de Federatiën XII en VI der z.g. Pedirstreck te breken en alle hoofden en de bevolking in die streck te dwingen tot erkenning en eerbiediging van het Nederlandsche gezag.

In hetzelfde Gouv. besl. was verder opgenomen de samenstelling van de expeditionnaire macht, terwijl de 1e Juli daarin was vastgesteld als datum voor den aanvang der operatiën. Een kleine wijziging in die samenstelling en de vereischte bepalingen van administratieven aard, volgden bij een besluit van 25 April.

Ik zal hier omtrent de voorbereiding van de expeditie enkele zaken aanstippen.

Tijd voor die voorbereiding was er, gelijk gewoonlijk bij dergelijke gelegenheden, ook thans voldoende.

Voor de legering van de expeditionnaire troepen werd aangewezen het terrein van het emplacement der vroegere versterking Sigli, nitgebreed naar het Zuiden en Oosten; hier kwamen ook het artillerie- en geniepark. Ten zuiden van onze tegenwoordige versterking waren de vivres- en fouragemagazijnen aangebracht; van de landingsplaats, dicht bij het meest Westelijke magazijn, aan de koeala opgericht, voerde een baan voor Decauville spoor langs de magazijnen naar het troepenkamp. Voor het logies der dwangarbeiders van den Algemeenen Trein was benut de terreinstrook ten oosten van de versterking.

De troepen waren onder dak gebracht in z.g. Chineesche barakken, de dwangarbeiders onder afdaken, overal in dit logies waren britsen aangemaakt om het liggen op den grond te voorkomen, terwijl het legerkamp aan de oostzijde tot aan zee en aan de zuidzijde tot aan de koeala was afgesloten door een staande ijzerdraadversperring, met verhoogde schilderhuizen van afstand tot afstand opgericht.

Rekenende op een zoo ruim mogelijke evacuatie van zieken en gewonden naar het groote hospitaal te Koeta-Radja, tot welk doel de gouv. stoomer Flamingo ter beschikking was gesteld van den expeditie-commandant, werd gedeeltelijk binnen, gedeeltelijk buiten het aan de versterking Sigli grenzende voorwerk een veldhospitaal ingericht voor \pm 100 bedden. Toen gedurende den loop der operatiën de capaciteit der ziekeninrichting niet voldoende bleek te zijn, werd zij uitgebreid.

Het uitbreken van cholera gedurende de operatiën van Augustus 1897, noopte van de voorziening in drinkwater voor de uitgebreide troepenmacht een onderwerp te maken van de meest nauwgezette zorg. Ter eere van den eerstaanwezend genicofficier in Atjeh en Oud., den Majoor, thans Luit.-Kol. der Genie J. G. Kerlen, wien in 't algemeen een woord van hoogen lof toekomt voor zijn aandeel aan de voorbereiding der expeditie, moet worden getuigd dat het vraagstuk der drinkwater-voorziening op uitmuntende wijze door hem is opgelost. Zoodra tot den krijgstoet besloten was, had men een boormeester van het mijnwezen met het noodige personeel naar Sigli gedirigeerd, tot het boren van een artesischen put op het terrein voor het legerkamp aangewezen; die boring gelukte volkomen en hadden wij dientengevolge van de eerste dagen van Juni af de beschikking over het water uit dezen put en de twee reeds bestaande putten; één op het emplacement der oude en de andere binnen de tegenwoordige sterkte.

Door ondergrondse buisleidingen werd het water van de beide artesische putten buiten de versterking opgepompt naar een groot aantal gemetselde reservoirs in het troepenkamp; de put binnen de versterking voorzag in de behoefte aan water voor de vaste bezetting en het veldhospitaal. Op den rechteroever der Pidiërivier, 1 K.M. ongeveer van hare monding verwijderd, was voorts een pompinrichting gedreven door een petroleummotor, opgesteld, om bij eb het rivierwater, eveneens door middel van ondergrondse buisleiding, te voeren naar een zeer groot reservoir, dat evenzoo in het troepenkamp gebouwd was en waarvan het water diende om in gekookten staat gedronken te worden door den algemeenen trein, en

verder tot waschwater en het drinken der dieren. — Watergebrek heeft zich gedurende het verblijf der troepen in het kamp nimmer voorgedaan, zelfs niet in de dagen toen de uit Seulimeum afkomstige colonne, waarover straks nader, zich bij ons kwam voegen. Dat gedurende de expeditie de gezondheidstoestand in het kamp nimmer te wenschen heeft overgelaten, mag, naast de zorg voor de uiterste reinheid van den bodem, zeker worden gedankt aan den overvloed aan goed drinkwater waarover de troep steeds te beschikken heeft gehad.

Voor de operatiën in de Pidiëstreek werden twee colonnes samengetrokken; een groote colonne te Sigli, samengesteld uit troepenafdeelingen gedeeltelijk op Java en gedeeltelijk in Groot-Atjeh gelegerd, en een kleinere colonne te Seulimeum, uitsluitend uit de Atjeh-bezetting getrokken.

De *Pidiëcolonne* te Sigli, sterk \pm 6000 hoofden (125 off., 2100 Eur. en Amb. minderen, 1200 Inl. minderen, 200 off.-bedienden en 2400 dwangarbeiders) en \pm 200 officiers- en troepenpaarden en muildieren, bestond, behalve uit den Bevelhebber der expeditie en de verschillende staven, uit:

Infanterie.

Het 2e Bat. en 2e Res. Bat. van Java; het 3e en 1-4e Bat. en de 1e Divisie (12 brigades) Maréchaussée van Atjeh.

Cavalerie.

Van het 3e veldeskadron te Batavia 2 pelotons en van het 1-4e veldeskadron in Atjeh 1 peloton, benevens 1 Eur. ond-off. en 12 Inl. cavaleristen, evenzoo van Atjeh, als ordonnansen.

Artillerie.

De Reserve Bergbatterij en een artilleriepark van Java.

Genie.

Van de genietroepen 1 sectie van Atjeh, 2 sectiën van Java en eveneens van hier een detachement geniewerklieden, 3 sein-brigades en een Veld- en Algemeen park.

Intendance.

Het administratief personeel der infanteriekorpsen kwam met deze korpsen mede; het personeel bestemd voor de vereenigde administratie der expeditionnaire cavalerie, artillerie

en Genie, was, evenals dat voor het veldhospitaal, de doorvoer magazijnen, het stapelmagazijn en den algemeenen trein afkomstig van Java.

Geneeskundige Dienst.

5 Ambulances, n.l. 2 van Java en 3 van Atjeh. Het personeel voor het veldhospitaal, de pharmaceutische- en veterinaire dienst hoofdzakelijk van Atjeh.

Topographische Dienst.

3 Opnemers, n.l. 2 van Java en 1 van Sumatra's Westkust.
Trein.

De *Vaste trein* bij de korpsen ingedeeld, ter sterkte van 30 mandoers en 900 dwangarbeiders, en een *Algemeene trein* van 60 mandoers en 1400 bannelingen, kwamen deels van Java en gedeeltelijk van Sumatra's Westkust.

De *Seulimeum-colonne*, sterk \pm 1950 hoofden (35 off., 450 Eur. en Amb. minderen, 500 Inl. minderen, 50 off.-bedienden, 400 dwangarbeiders, 500 Chinesche dragers), \pm 100 officiers- en troepenpaarden en muildieren, benevens 80 draagpaarden, bestond, behalve uit den colonnecommandant en diens staf, uit:

Het 12e Bat. Inf., bestaande uit 5 comp., 2 pelotons cavalerie, 1 sectie bergartillerie, een det. genietroepen, 2 ambulances, 2 opnemers en trein.

Ter reede van Sigli werden voorts in de laatste week der maand Mei verzameld: H. M. Prins Hendrik der Nederlanden en H. M. Atjeh, zoomede van de Ind. Mil. Marine de flotille-vaartuigen Mataram, Batavia en Nias. — Een uit deze schepen samengestelde landingsdivisie met ambulance, ter sterkte van 8 officieren en 180 geweerdragenden, bestemd om deel te nemen aan de operatiën binnenslands, werd gelegerd in het legerkamp te Sigli. — De scheepsmacht stond onder de bevelen van den Kapitein ter zee, thans Schout bij Nacht, W. J. P. van Waning.

In het hoofdkwartier bevonden zich dr. C. Snouck Hurgronje, adviseur-honoraire voor Inlandsche zaken, de assistent-resident

I. A. van Rijn van Alkemade en de controleur 1e klasse te Sigli L. C. J. Palmer van den Broek.

Voor de godsdienstige verzorging van den soldaat waren de in Groot-Atjeh bescheiden geestelijken bij de expeditionnaire troepenmacht ingedeeld.

Wat de verpleging betreft, zij vermeld dat de voeding van den troep geschieden zou overeenkomstig het militair tarief N°. 20, in verband waarmede schaftorders werden samengesteld, welke een gepaste afwisseling brachten in de voeding. — De liefhebbers van jenever waren onkel aangewezen op het hun toekomend dagelijksch ration; in het kamp toch mocht nergens sterke drank worden verkocht, zelfs niet in de twee daar aangebrachte tappen; aan eenige van Koeta Radja afkomstige handelaren was vergunning verleend om op het troepenemplacement een kleine toko op te richten, waarin ten gerieve der troepen allerhande benodigdheden, sterke drank uitgezonderd, te koop aangeboden mochten worden.

Een nieuwigheid op het punt van voeding en waarmede gedurende de expeditie een proef moest worden genomen, waren de zoogenaamde *noodrations*, afkomstig — althans wat het ration voor de Inlanders betreft — van de conservenfabriek Magnum te Poerworedjo, bestaande voor de Europeanen uit: 1 blik soepconserven voor het ontbijt, 2 dito hutspotconserven voor het morgenmaal en 1 blik bruine boonconserven (van Magnum) voor 's avonds; voor de Inlanders uit: 1 blik ketanconserven voor het ontbijt en verder telkens 1 blik rijstconserven voor morgen- en avondmaal. — De inhoud dier blikken liet, wat eetbaarheid betreft, niets te wenschen over, maar met betrekking tot het gewicht acht ik dien inhoud niet zonder bezwaar; voor den Europeaan toch levert het noodration een vrachtvermeerdering op van 1.8 K.G. en voor den Inlander van 1.67 K.G. Het hier geldende vraagstuk is dan ook nog geenszins als opgelost te beschouwen, maar dat neemt niet weg dat de ten deze tot dusverre verkregen resultaten, welke te danken zijn aan de volhardende bemoeiingen van den Luit-Kol., thans Kolonel-Intendant, C. H. W. Boers, van niet geringe waarde zijn te achten.

De munitie-uitrusting was als volgt geregeld :

Bij den man per geweerdragende 100, per karabijndragende 50 en per revolverdragende 36 patronen.

In den gevechtstrein, beter gezegd *vasten trein*, bij de troepenafdeelingen ingedeeld, per geweerdragende 76 patronen, makende zulks per compagnie 10 kisten, doch waarvan er bij excursiën als regel slechts 4 zouden worden medegenomen.

Voorts werden er in het artilleriepark opgelegd per geweerdragende 171, per karabijndragende 80 en per revolverdragende 36 patronen.

De bergbatterij zou op de verschillende tochten uitrukken met $\frac{2}{3}$ van hare munitie-uitrusting (144 G, 144 GK en 48 K), terwijl in het artilleriepark $3\frac{1}{3}$ uitrusting werden opgenomen.

De 3 seinbrigades der genie werden gevormd door personeel uit de sectiën genietroepen en daaraan per brigade 2 telegrafisten toe te voegen, zij beschikten behalve over het gewone seinmateriaal als vlaggen, vuurpijlen enz., over de noodige Mangintoestellen.

Het veld- en algemeen park der genie voerde o. m. mede : 15 K.M. telefoonlijn, 15 à 20 K.M. Décauville baan met een groote hoeveelheid houtwerken om de baan, waar noodig, ook over dwarsliggende sawhas te kunnen leggen, 250 M. Chineesche barak voor het inrichten van ambulances, magazijnen enz. buiten de operatiebasis, 2 drijvervloten, systeem Ermeling voor het ontschepen van troepen, pioniergereedschap voor 2 bataljons infanterie, voorts groote hoeveelheden tijdelijke materialen, springmiddelen, enz. enz.

Behalve het reeds genoemde werkje, getiteld *Gegevens betreffende de Pidiëstreek*, werd aan alle officieren, die aan de expeditie zouden deelnemen, uitgereikt de figuratieve schetskaart van de Pidiëstreek, schaal 1 : 50000, naar gegevens van inlanders samengesteld door den controleur 1e kl. C. L. J. Palmer van der Brock. Deze kaart, meerendeels op linnen gedrukt, werd ook ter hand gesteld aan de Eur. onderofficieren der cavalerie, en is ons gedurende de operatiën van groot nut geweest.

Terwijl het werk der voorbereiding te Sigli en Batavia in vollen gang was, hadden er gebeurtenissen plaats, welke van beteekenis waren voor den voorgenomen krijgstoct.

Vooreerst werd de kolonel Van Heutsz in Maart 1898 benoemd tot Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, om in de maand Mei d. a. v. als zoodanig op te treden, en kwam daardoor het opperbevel over de aanstaande expeditie in zijne handen.

Doch ten andere nam in Maart 1898 en in de daarop volgende maand in Pidië het tegen ons georganiseerd verzet een meer dreigende houding aan.

Als de hoofden van dat verzet konden worden aangemerkt in de moekim VII Panglima Polem en Tocankoe Mohamed van Koeala Bateë, terwijl zoowel daar als in de Pidiëstreek tegenstand kon worden verwacht van de met hunne benden uit Groot-Atjeh uitgeweken hoofden T. Brahim Mon Tathie, T. Djohan Iam Pasci, T. Ali Baët en T. Tjoet Toengkob. In de Pidiëstreek zelve waren als vijandig bekend de Pretendent-Sulthan Tocankoe Mohamat Daoed en zijn aanhang, voornamelijk bestaande uit de hoofden van Sama Indra, Tjoembo, Keumala en Arèë, verder de hoofden van de zich van Sama Indra afgescheiden Moekims Toengkob en Garot. Garot, het reeds sedert 1878 bekende brocinest had tot hoofd Tenkoe Meuntroë Garot, die gedurende de expeditie een zeer actieve rol vervuld heeft; verder waren als ons vijandig gesignaleerd T. Bentara Peukan Meurendoe, die daartoe met zijn benden uit dit aan de Pidiëstreek grenzende gewest opgedaagd was, en eindelijk de geestelijke bendehoofden Teungkoe di Gayoe, Teungkoe di Tjot Plicëng, Habib Hoessin en anderen.

Met uitzondering van de hoofden der XII Moekims Pidië, hadden wij omtrent de gezindheid te onzen opzichte van de andere Oeleëbalangs absoluut geen zekerheid; zoo zij ons al niet vijandig waren, was hun houding toch weifelend. De berichten omtrent ons aanstaand gewapend optreden, welke in de eerste maanden van 1898 meer vasten vorm hadden verkregen, leidden toen tot meerdere aansluiting van de verschillende elementen, waaruit de oorlogspartij in het Pidiësche

was samengesteld en hare groepeerings om den Pretendent-Sulthan, wiens oppergezag daarop door die partij meer algemeen werd erkend. Nam deze daardoor reeds in kracht toe, die kracht werd daarna niet weinig verhoogd toen Teukoe Oema, die door ons optreden in 1896 in Groot-Atjeh naar de Westkust was uitgeweken, gehoor gevende aan de roepstem om hulp van den Pretendent-Sulthan en trots de daartegen door onze troepen in de XXII Moekims aangewende pogingen, in het begin van Maart 1898 met zijn strijdmacht de Pidiëvallei wist te bereiken, om daar aan den oorlog tegen ons deel te nemen. Het zal wel geen betoog behoeven, dat die omstandigheid niet nagelaten heeft een zeer ongunstigen invloed uit te oefenen op de houding der weifelende Oeleëbalangs. De berichten, die in de maanden Maart en April van het aanstaande oorlogstooneel binnenkwamen, wezen er dan ook op, dat de invloed der oorlogspartij steeds toenam en het meerendeel der hoofden uit de beide federatiën, zwichtende voor de bedreigingen dier partij, in een te Garot gehouden bijeenkomst den eed van trouw aan den Pretendent-Sulthan afgelegd en tot deelneming aan den heiligen oorlog zich verbonden had.

Was het te hulp roepen van T. Oema door de heethoofden eerder aan te merken als een bewijs van vrees, van gemis aan zelfvertrouwen dan van kracht, de hoog gespannen verwachtingen van Oema's daadwerkelijken steun kon die vrees wel eens doen overslaan tot overmoed en daardoor den toestand zoodanig compliceeren, dat een dadelijk handelend optreden gebiedend noodig werd. Terwijl men zich voornam om in dat geval een deel der Atjeh-bezetting daartoe aan te wijzen, gaf de vorenvermelde toestand der Regeering aanleiding om het legerbestuur de vraag in overweging te doen nemen, of het niet mogelijk zou zijn de operatiën eerder te doen aanvangen. Naar aanleiding hiervan werd den kolonel van Hentsz, die den 3en Mei Batavia verliet om het gezag in Groot-Atjeh te gaan aanvaarden, opgedragen om op reis daarheen Sigli aan te doen en na overleg ter plaatse met de ambtenaren van het civiel bestuur, der Regeering over die mogelijkheid van advies te dienen.

Op dit oogenblik was ook het werk der voorbereiding op het hoofdbureau van den generalen staf te Batavia afgelopen.

In den nacht van 8 op 9 Mei kwam de kolonel Van Heutsz te Sigli; eenige uren later te Koeta Radja aangekomen, telegrafeerde hij aan den Gouverneur-Generaal, uit de ingewonnen informatiën de overtuiging te hebben verkregen, dat de toestand der sawahs in de Pidiëstreek geen bezwaar opleverde tegen het openen van de operatiën reeds op den 1sten Juni. In den namiddag van den 9den Mei werd het regeeringsbesluit ontvangen, waarbij dienovereenkomstig werd beschikt, en in den morgen van den 10den Mei werden de laatste bevelen, n.l. die voor de concentratie van de expediti-onnaire troepenmacht te Sigli, van het stafbureau afgezonden. De staf der expeditie verliet den 13en Mei Batavia, zes dagen vóór dat de eerste troepenafdeelingen zouden scheep gaan.

Als inleiding van ons politiek bedrijf bij de a.s. Pidië-expeditie, werden aan de gezagvoerende hoofden in de Pidiëstreek brieven verzonden, welke een uiteenzetting van het doel der expeditie bevatten en waarin zij werden uitgenoodigd om op een bepaalden dag te Sigli te komen, ten einde nader door den Assistent-Resident voor de politieke aanrakingen ter N. en O.kust omtrent alle aangelegenheden met de expeditie in verband staande, te worden ingelicht.

Uit het gehoor geven aan de uitnoodiging zou nog geenszins de gevolgtrekking kunnen worden gemaakt, dat de opgekomenen ook op onze hand waren, evenmin als tot het tegendeel kon worden besloten ten aanzien van hen, die waren weggebleven, maar men had toch alle kans om door die bijeenkomst, al werd zij dan ook maar door weinigen bijgewoond, meerdere klaarheid te zien gebracht in den stand van zaken bij de oorlogspartij, en tevens ook nadere gegevens te erlangen ten behoeve van de ophanden zijnde operatiën.

Den 11den Mei werden de brieven voor eene vijftien dagen later te houden bijeenkomst verzonden. Aan deze oproeping werd gehoor gegeven door acht hoofden, terwijl twee anderen zich door gevolmachtigden lieten vertegenwoordigen.

In hoeverre die bijeenkomst beantwoord heeft aan de daarvan gekoesterde verwachtingen, is mij niet bekend; wel weet ik dat zij is benut om den hoofden aan te zeggen, zich bij aankomst van troepen te bevinden op de grens van hun gebied en onder het zwaaien met witte vlaggen de colonne te gemoet te komen. Hun werd daarbij vergund zich door 25 gewapenden te doen vergezellen en verder werd medegedeeld, dat overigens ieder die aangetroffen werd met een geweer in de hand, als vijand zou worden beschouwd. Voorts ontvingen wij voor de samenstelling van het marschbevel voor den 1en Juni de volgende berichten omtrent den vijand: Teukoe Oema, bij wien zich op dat tijdstip hadden aangesloten: T. Meuntroë Garot en het hoofd van Areë, hadden zich met hun benden in Garot en Areë versterkt. De Pretendent-Sulthan was in gampong Langga, terwijl Panglima Polem zich met zijne strijders ophield te Padang Tidji. Eerst buiten de grens van de IX Moekims Pidië waren vijandelijkheden te verwachten; op belangrijken tegenstand moest worden gerekend in Garot en verder zuidwaarts in het gebied van T. B. Sama Indra; versterkingen zonden voornamelijk zijn opgericht in Garot en op of nabij den Glé(heuvel) Gapoey.

Er viel nog heel wat te werken, te regelen en te plooiën toen de staf der expeditie in den vroegen morgen van den 22en Mei te Sigli voet aan wal zette, maar met welk een opgewektheid togen wij aan den arbeid, in afwachting van de groote gebeurtenissen die aanstaande waren. Hoe herinner ik mij nog steeds met het meeste genoegen den krachtigen steun en de onvolprezen medewerking, welke ik in deze dagen en ook in de latere perioden van den krijgstoct, als chef van den staf, in zoo ruime mate mocht ondervinden van de chefs van den geneeskundigen dienst, van de genie en van de intendance bij de expeditie. Gaarne benut ik dan ook deze gelegenheid om een woord van diepgevoelden dank tot hen te richten; zij zullen het voorzeker niet als ijdele woordenpruul beschouwen, wanneer ik hun de verzekering geef, dat die maanden van ons gemeenschappelijk arbeiden op Sumatra's

Noordkust, de aangenaamste zijn geweest van mijne militaire loopbaan en dat die tijd bij mij steeds een weldadig aandoende herinnering zal wakker houden in dagen van leed.

De troepenafdeelingen van Java en de dwangarbeiders, die gedeeltelijk van daar, gedeeltelijk van Sumatra's Westkust op Sigli werden gedirigeerd, kwamen tusschen den 24en en 28en Mei aldaar aan; de tot de Pidiëcolonne behorende en uit de Atjehbezetting getrokken korpsen debarkeerden 28 en 29 Mei op de operatiebasis.

De colonne, die van Groot-Atjeh uit aan de operatiën zou deelnemen, stond op dit tijdstip geheel marschvaardig te Seulimeum. Ten einde eene goede samenwerking tusschen deze colonne en die in Pidië zooveel mogelijk te verzekeren en te voorkomen dat zij, bij het binnenrukken in de Moekim VII, geheel alleen zou komen te staan tegenover de daar verwachte vijandelijke overmacht, had de bevelhebber bepaald dat de Seulimeum-colonne niet dan op zijn last tot de Pidiëstreek of de Moekim VII zou doorrukken.

Een eventueel uitwijken van den vijand uit Pidië naar de vallei van Groot-Atjeh moest zij echter trachten tegen te gaan, waartoe zoo noodig voorwaarts gelegen punten tijdelijk mochten worden bezet; mocht het niettemin aan sterke benden gelukken om door te dringen, dan moesten deze, in welke richting ook, worden opgezocht en aangetast.

Den 30en Mei ten 8 u. v. m. zette ook de Civ. en Mil. Gouverneur van Atjeh, bevelhebber der expeditie, te Sigli voet aan wal; hij was vergezeld van den heer Dr. C. Snouck Hurgronje en van den luit.-kol. der inf. H. G. Willems, die tot tweeden bevelhebber was benoemd.

De kort na zijne aankomst gehouden inspectie over het troepenkamp en het dwangarbeiderskwartier, overtuigde den bevelhebber van den ontzaglijken en tevens degelijken arbeid, welke hier in korten tijd door de genie was volbracht. De legering toch van menschen en dieren, de opbewaring van vivres en voorraden, de watervoorziening, de allerwege heerschende zindelijkheid en de beveiliging van de legerplaats, dat alles voldeed aan

de strengste eischen, welke men — de omstandigheden in aanmerking genomen — daaraan kon stellen.

Den 30en Mei 1898 was derhalve de operatiebasis te Sigli gereed; de Pidiëcolonne bevond zich daar volkomen marschvaardig, de operatiën konden aanvangen en de bevelhebber gaf daaraan uiting door de volgende: .

D A G O R D E R.

Aan officieren, onderofficieren en soldaten van de expeditionnaire troepenmacht in Pidië.

Met vol vertrouwen op uw goeden geest, uw plichtsbetrachting en toewijding, heb ik op heden mij aan uw hoofd gesteld. Wij staan gereed den oorlog te voeren in een landstreek, die gerekend mag worden tot de meest welvarende van het Atjehsche rijk. Maar wij zullen dien oorlog voeren alleen tegen de personen, die met de wapenen in de hand zich tegen ons verzetten. Wij zullen optreden als beschermers van alle goedgezinden, van de have, het goed en de eigendommen der geheele bevolking. Dan zal, wanneer de oorlog hier tot een einde zal zijn gebracht, het volk zich met vertrouwen en zonder wrok aan ons gezag onderwerpen, omdat wij zijne bezittingen gespaard, zijne goederen onaangeroerd gelaten hebben.

En thans voorwaarts!

Leve de Koningin.

Sigli, den 30en Mei 1898.

De civiel en militair gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, bevelhebber van de Pidië-expeditie,

VAN HEUTSZ.

In den namiddag van den 31en Mei werden de bevelen uitgevaardigd voor het openen van de operatiën op den 1en Juni.

De vijand op de linkerflank van de operatielijn Sigli-Moe-kim VII zou worden aangetast; de versterkte gampong Garot, gelegen op den rechteroever der Pidiërivier, was het object voor dezen dag. Daartoe werd bevolen: voorwaartsche beweging

in Z.W. richting, over Paloh en Barat, beide gampongs op den rechteroever der Pidiërvier; overgaan op den linkeroever over ter hoogte van de Keudé Sanggeuë.

De Bevelhebber stelde zich verder voor om daarna in breed front, de linkervleugel der gevechtlinie aangeleund aan de rivier, den vijand in Z. richting terug te werpen; zoodra de linkervleugel zou zijn gekomen ter hoogte van de hoofdversterking Koeta Meuntroë Garot, zou om dien vleugel als spil door de geheele linie een omzwenkende beweging worden gemaakt naar het Oosten, om met overschrijding van de Pidiërvier hoofdversterking en gampong aan te grijpen.

Zou de uitvoering van dit plan mogelijk wezen, dan moest ook de rivier ter hoogte van gampong Paloh doorwaadbaar zijn, waartoe alle kans bestond wanneer in de nog komende uren het maar niet hard ging regenen in het gebergte. Was de rivier bij Paloh doorwaadbaar, dan was zij het hooger op zeker ook. — Ik zal derhalve wel niet behoeven te verzekeren met welk een ongeduld het oogenblik werd verbeid dat ons op dit punt zekerheid zou geven.

Enige bijzonderheden omtrent onze verrichtingen in de eerste morgenuren van den 1en Juni 1898, voorkomende in het Ind. Mil. Tijdschr., stellen mij in de gelegenheid om van het optreden van dit deel van dien dag hier meer omstandige mededeelingen te doen. Voor geen der latere perioden van den krijgstoct staan mij dergelijke gegevens ten dienste, maar ook al ware het anders dan zou toch gebrek aan tijd mij verhinderen om op deze wijze voort te gaan.

Voor de operatie, die ten 6 u. v.m. zou aanvangen, werden aangewezen, de divisie Maréchaussée, het 2e, 3e en 14e Bat. Inf., 3 pelotons cavalerie, de bergbatterij, 2 sectiën genie-troepen, allen met hunne gevechtstreinen en ambulances.

Van het 2e Reserve Bataljon zou 1 comp. achterblijven tot bewaking van het legerkamp, de 3 andere compagnieën zouden ten 8 u. v.m. op marsch gaan als dekking van den algemeenen trein, die voor 3 dagen vivres zoude medevoeren, en verder van den bagagetrein der kōrpsen.

Het was helder, mooi weder op dien morgen van den 1en Juni en in het gebergte, waarheen wij sedert den vorigen dag den blik aanhoudend gewend hadden, was de lucht onbewolkt gebleven; alles gaf gegronde hoop dat de operatie ook werkelijk op de gedachte wijze zou kunnen worden ten uitvoer gebracht; het moest voorloopig nog bij die hoop blijven, doch lang zou de onzekerheid thans niet meer duren.

Het was tien minuten vóór zessen toen de Bevelhebber met den staf aankwam op het punt, zijwaarts van den weg waarlangs den troep bevolen was zich in marschcolonne op te stellen, en waar wij het oogenblik zouden afwachten dat het hoofd der hoofdcolonne te onzer hoogte was gekomen om daar onze plaats in te nemen.

Het zijn niet licht te vergeten oogenblikken, die enkele minuten wachtaus welke ik toen doorleefde onder den indruk van hetgeen de naaste toekomst voor ons nog verborgen hield.

Weldra zouden wij hem dan onder de oogen zien dien Pi-diéschen vijand, reeds sedert 25 jaren ons afgeschilderd als den hardnekkigsten, den meest te duchten bestrijder van onze troepen in Groot-Atjeh. Garot, dit broeinest van alle sedert jaar en dag tegen ons gekeerde ongerechtigheden; de schuilplaats en het toevluchtsoord van alle kwade geesten, die, tot voor kort te nacht en ontijd de bezetting van Sigli hadden belaagd, wij zouden dan van daag eindelijk eens de nog immer nitstaande rekening gaan vereffenen, maar het zou er zeker spannen, alle ingekomen berichten toch wezen er op dat de vijand ons daar hardnekkigen weerstand dacht te bieden. Deze gedachten werden echter weldra afgeleid door de aanmarcheerende troepen, die hunne plaats in de voorhoede gingen innemen; de cavalerie, in vluggen gang voorwaarts gereden, stond reeds waar zij wezen moest; wat ons nu met snellen en opgewekten pas voorbijtrok waren de 12 brigades Maréchaussée, uitmakende de 1e Divisie van dit tot de bezetting van Groot-Atjeh behoorende korps.

Het was mijn eerste kennismaking met deze nog zeer jonge loot van ons Indisch leger, doch van welks niet geringe dien-

sten en verdiensten vóór en na 1896 zulk een groote roep was opgegaan. Onverdeeld gunstig was de eerste indruk, dien ik op dat oogenblik kreeg van aanvoerders en minderen; daar zat »slag" in dat korps, geen geluid steeg uit den drom op als dat, voortgebracht door den regelmatigigen drem van den pas en een licht gekliklak van de wapenrusting. Welk een vastberaden blik ontwaarde ik in die oogen, maar hier en daar ook op het gelaat een uitdrukking, die wel geschikt was om een tegenstander met heiligen schrik te vervullen. Het was of de tot een tweede natuur geworden gewoonte, om den vijand in het nachtelijk duister te gemoet te gaan, haar stempel had gedrukt op het geheele wezen van deze mannen.

Die eerste gunstige indruk is er in de latere perioden van den krijgstoet niet op verminderd. Ja, het had enkele keeren den schijn alsof de Maréchaussées de met groote voortvarendheid aangevoerde cavalerie in snelheid van beweging nog trachten te overtreffen, hetgeen hun op voor het ruiterwapen minder geschikte terreinen wel eens gelukte en dan den cavalerie-commandant de schriftelijke verzuchting naar achteren deed slaken »maréchausées hebben éclaircerende linie gepasseerd en hollen steeds voort, zijn bijna uit het gezicht verdwenen, ik heb halt doen blazen, zie anders geen kans het verband te bewaren." Ik zelf heb nu en dan ook wel eens remmend moeten inwerken op die eenparig versnelde beweging, door de bedreiging te uiten dat, wanneer er geen einde kwam aan dat uit zijn verband rukken van het geheel, de eenwige doorjagers aan den staart der colonne zouden worden geplaatst, maar in den grond van mijn hart bleef ik een groote en levendige sympathie gevoelen voor deze mannen, bij wie de zin voor het offensief, in afwijking van het gewoon menschelijk verschijnsel in den oorlog, tempering in stede van aanmoediging behoefde.

Doch ik dwaal af. Voor langdurige overpeinzingen is het hier thans evenmin de plaats als in den morgen van den 1en Juni 1898, toen het 6 u. wees op het horloge, dat de Kolonel Van Heutsz in de hand hield.

»Sergeant-tamboer, blaas op »*Het geheel voorwaarts*», zoo

klonk het dan ook weldra van zijne lippen. Van de toonkunstenaars, ingedeeld bij het voetwapen der expeditionnaire colonne, was het n.l. den kolonel bij de operatiën in Augustus 1897 gebleken, dat de sergeant-tamboer, thans ingedeeld bij het 14e Bat., van de rijkunst voldoende notie had om niet uitsluitend als sawahruter zijn talenten ten beste te geven en hij was het dan ook, die gedurende de geheele expeditie steeds te paard bij den staf aanwezig was.

Ik vermeld hier dit detail om de aandacht te vestigen op de hooge wenschelijkheid om bij den bereden staf eener groote colonne steeds te kunnen beschikken over een bereden hoornblazer.

»Voorwaarts» was bevolen, en voorwaarts ging 't, het onbekende tegemoet, nog steeds gehuld achter dien grooten sluier, dien wij geleidelijk maar ook vast en zeker geheel zonden opheffen.

Slechts niterst langzaam won intusschen de voorhoede terrein.

Naar de kaart van Palmer v. d. Broek trachtten wij ons een met de werkelijkheid overeenkomend beeld te vormen van de landstrook, die wij weldra zouden betreden; in onzen geest zagen wij hoe de cavalerie zich daarover bewoog. Naar die voorstelling moest zij nu toch reeds de Pidiërvier hebben bereikt. Was die doorwaadbaar?

Het is 7 u. 25' geworden. Bevelhebber met staf, van het paard gestegen, zijn juist afgedaald in de sawah, die naar gamp. Paloh leidt, als een cavalerist, die zich met moeite door het drassige terrein heeft heengewerkt een bericht overreikt van den cavaleriecommandant, het eerste van de lange reeks die in de daarop komende maanden nog zou volgen. Het luidt:

»Bevind mij met cavalerie bij P. van Paloh, waar
»rivier doorwaadbaar is voor alle wapens, trein en ambu-
»lance. Inf. gaat er tot aan de knieën door.»

Ook ons blijkt de marsch door de sawah verre van gemakkelijk; de drassige toestand van den bodem is er dan ook niet op verminderd, nu de cavalerie en de geheele voorhoede ons daarop zijn voorgegaan.

Op een klein droog gedeelte dat wij bereiken, wordt halt gemaakt om een order te schrijven en ten 7 u. 40' v.m. wordt afgezonden de volgende last:

»Commandant Voorhoede en Cavalerie.

»De rivier bij Paloh overgaan; daarna Zuidwaarts door »Sanggeuë, richting Klibeuët. Zoodra terrein toelaat in »gevechtsformatie met breed front te ontwikkelen, mij »bericht zenden. Er op rekenen dat K. Triëng Pét op »linkeroever rivier door vijand bezet is, wellicht ook een »paar verschansingen ten N. daarvan gelegen. Kota Triëng »Pét, Zuid van Seuntang, heet bevriend te zijn, kan echter »ook door vijand bezet wezen."

Na vijf minuten werd van den Cavalerie-commandant bericht N°. 2 ontvangen luidende:

»Brug over rivier in Z.W. hoek kampong Paloh niet »afgebroken. Rivier ook hier doorwaadbaar. Langs welken »oever moet ik oprukken? Brug zelf begaanbaar voor »Inf., trein en ambulance; art. en cav. moeten rivier »doorwaden."

Te 8 u. 20' v.m. deboucheerde de cavalerie op de sawah ten W. van Klibeuët en had zij derhalve een terrein bereikt waar het de colonne mogelijk zou zijn zich in gevechtsformatie met breed front te ontwikkelen.

De infanterie voorhoede ging dadelijk in die formatie zoo ver voorwaarts dat de volgende troepen gelegenheid kregen zich in massa op te stellen.

De Bevelhebber, die zich snel naar voren had gespoed, bereikte om ongeveer half negen de sawavlake.

Met den kijker nauwkeurig waarnemende, zagen wij voor ons in Z. richting beweging van volk; de afstand, naar schatting 1800 à 2000 M., liet niet toe met juistheid te zeggen of er veel lieden aanwezig en of zij met geweer bewapend waren en verder of zij al dan niet in een versterkte stelling hadden post gevat. In Z.Z.W. richting was de als Koeta Triëng Pét aangegeven versterking zeer goed waar te nemen; de gelijknamige versterking aan de Pidiërivier gelegen, was echter, voor zoover ik mij herinner, niet zichtbaar; later bleek

dat een van W. naar O. loopende waterleiding en die door den vijand bezet was den indruk had gemaakt van een versterkte positie; ook achter tal van padischelven bleken toen gewapenden te hebben postgevat.

Te 9 u. 5' werd nu door den Bevelhebber uitgevaardigd:

»Bevel N°. 2 Sanggeuë 1—6—98.

»Recht voor ons (Z. W. richting) liggen Seuntang en »Kota Triëng Pét. In Z. richting K. Triëng Pét aan rivier.

»In gevechtsformatie wordt tegen beide tegelijk opgebruikt. Het 3e Bat. met 3 Comp. in de gevechtslinie op »den linkervleugel; rechts van het 3e Bat. de maréchaussées, op rechtervleugel aangeleund tegen Oostrand kampong Seuntang de Cavalerie.

»Overige troepen volgen achter het midden. De beide »bataljons in compagnies colonnes, de artillerie in het »midden. Het signaal »het geheel voorwaarts" afwachten."

De troepen namen hierop de hun aangewezen plaatsen in; toen evenwel bleek, dat de sawah nabij den rand van Klibeuët voor de artillerie het best begaanbaar was, werd nader bepaald dat deze op den linkervleugel der 2e linie zou volgen, onder dekking van eene Comp. van het 2e Bat.

Het was ruim 10 u. toen dit korps zijn plaats in de 2e linie had ingenomen; de opmarsch had veel vertraging ondervonden door een diepe, modderige waterleiding in den zuidrand van Sanggeuë.

Op dit tijdstip was de opstelling der troepen als volgt:

Van het 3e Bataljon, op den linkervleugel, 3 compagnieën in voorste linie in gevechtsformatie, een dezer compagnieën was in gampong Klibeuët aangeleund aan de rivier, de beide andere compagnieën in de sawah ten W. daarvan. De vierde compagnie met de korps ambulance volgde achter het midden in reserve.

Westwaarts van het 3e Bataljon volgden de Maréchaussées en ten W. van dezen de cavalerie.

In 2e linie op den linkervleugel de artillerie, gedekt door een comp. van het 2e Bat., de andere compagnieën van dit korps achter den rechtervleugel der gevechtslinie.

Om 10 u. 15' deed de Bevelhebber het signaal »Het geheel voorwaarts" blazen en verzond hij aan den commandant van het 14e Bat., wiens korps op dat oogenblik op de sawah deboucheerde, het volgende bevel:

»Wij rukken in gevechtsformatie op tegen de beide »Kota's Triëng Pét. U volgt met Uw bataljon de beweging als algemeene reserve."

De gevechtslinie stelde zich in beweging; reeds had zij een vrij grooten afstand over de drassige sawah afgelegd zonder dat er ook maar een enkel schot van 's vijands zijde viel. Doch op eens, daar brak het los; het eerst werd de cavalerie beschoten in front en op hare flank, en bijna gelijktijdig werd het vuur door de geheele vijandelijke linie overgenomen.

Van onze zijde werd dat vuur onmiddellijk met kracht beantwoord; van de cavalerie zat daartoe een deel der ruiters af, het 2e Bat. achter den rechtervleugel nam den vijand op de rechterflank voor zijne rekening. Na het afgeven van enkele salvo's gingen de Maréchaussées en de beide compagnieën 3e Bataljon, die zich op de sawah bevonden, tot den aanval over; de eersten drongen, den vluchtenden vijand voor zich uitdrijvende, den tegenoverliggenden gampong binnen en de compagnieën 3e Bat. dreven de vijanden op de vlucht, die zich in eene vóór hen bevindende waterleiding ophielden. De comp. 3e Bat., die door Klibeuët langs de rivier was voortgemarcheerd, ontving op dit oogenblik vuur uit eene versterking op den tegenoverliggenden oever. Zij zond hiervan bericht onder mededeling dat vermoedelijk gestooten was op de hoofdversterking Koeta Meuntroë Garot. Inderdaad was dit het geval. Reeds kort nadat het vuur uit de versterking door de coup. 3e Bat. beantwoord was, had dit geheel opgehouden en toen de troepen, na de rivier doorwaad te hebben, de sterkte bereikten, bleek deze overhaast door den vijand te zijn verlaten. Even hierna kwam de Bevelhebber te K. Meuntroë Garot. Na de troepen een korte rust geschonken te hebben, gaf hij den Maréchaussées, de cavalerie en het 2e Bat. bevel om naar het Oosten om te zwenken tot aan de Pidiërvier;

persoonlijk rukte hij met het 3e Bat. langs beide oevers verder zuidwaarts tot er verbinding was verkregen met de pasgenoemde troepenafdeelingen, waarna het bivak aan beide oevers betrokken werd. Van den vijand was niets meer bespeurd. Onze verliezen bedroegen aan gesneuvelden: 1 Eur. en 2 Amb. minderen en aan gewonden: 2 Eur., 7 Amb. en 3 Inl. minderen benevens 3 dwangarbeiders. Voorts werden van de cavalerie 1 paard gedood en 3 paarden gewond.

Zoo was dan het beruchte Garot bezet en, zooals uit het voorgaande blijken kan, zonder dat het ons noemenswaardige moeite of verliezen had gekost. Was dit aan de eene zijde een voordeel te achten, een nadeel was het aan den anderen kant, dat die gemakkelijke vermeerstering een gevolg was geweest van de omstandigheid dat de vijand zich tijdig uit de voeten had weten te maken en daardoor ons had belet hem een gevoeligen slag toe te brengen.

In het belang van een spoedigen afloop van zaken toch had ik verwacht en gehoopt dat 's vijands overmoed en strijdlust, waarvan men zoo hoog had opgegeven, zich zouden hebben geopenbaard in een door hem geboden zeer zwaren tegenstand bij de verdediging van een zijner meest gewichtige positiën, zoo niet van de belangrijkste, zooals Garot naar de volksovertuiging was.

Kracht en middelen om een zoodanigen tegenstand te breken, bezaten wij in voldoende mate en al had dit ons ook heel wat meer inspanning en offers gekost, de aan den vijand toegebrachte slag zou daaraan evenredig zijn geweest.

In zoo verre was derhalve het resultaat van ons optreden op den 1en Juni eene teleurstelling.

De in den loop van den avond binnenkomende berichten meldden dat de vijand naar het Zuiden gevlucht was. De Bevelhebber besloot voor den 2en Juni de voorwaartsche beweging in die richting te vervolgen, in de hoop dat het dan tot een gevoelig treffen zou komen. Doch ook die datum haarde in dat opzicht teleurstelling. Langs beide oevers der Pidiërvier werd voortgerukt ten einde den vijand aan te

tasten in zijn versterkingen op den Glé Gapoey. Nergens werd echter tegenstand ondervonden, de troep werd alleen hier en daar uit de verte beschoten, de vijandelijke positie op genoemden heuvel bleek slechts in de verbeelding van den berichtgever te hebben bestaan; om 5 u. n.m. van denzelfden dag waren de troepen in hunne bivaks teruggekeerd, welke gedurende deze excursie door een deel der colonne waren vastgehouden.

De toestand op de linkerflank der operatielijn Sigli—Moekim VII leverde derhalve geen bezwaar op om den tocht naar dit landschap te ondernemen en Panglima Polim aan te tasten, die zich daar zou hebben versterkt.

Den 3en Juni werd daarom aan den Comm. der Seulimeum colonne den last verstrekt om den volgenden morgen naar Moekim VII op marsch te gaan, doch er op te rekenen dat de bevelhebber met de Pidiëcolonne eerst den 5en Juni in dat landschap zou aankomen.

Besloten werd de hoofdversterking in Garot, Koeta Meuntroë, voorloopig vast te houden; twee comp. inf. en een onbespannen sectie bergart. werden daar gelegerd. Met het overig deel van de ageerende troepenmacht rukte de Kol. Van Heutsz den 4en Juni op in de richting van de Moekim VII; hij betrok des namiddags het bivak in den gampong Gronggrong, aan den voet van het Westwaarts daarvan zich uitstreckende heuvelcomplex, nadat vooraf in dit heuvelterrein eenige benden waren verdreven, die ons op grooten afstand met geweervuur hadden bestookt. Overigens hadden wij op dezen en den daaraan voorafgaanden dag weinig overlast van den vijand ondervonden; naar luid der ingekomen berichten waren T. Oema en de Pretendent-Sulthan gevlucht naar Tjot Moerong aan den voet van het Z.-gebergte en zou Oema ziek zijn. Den 5en werd naar Moekim VII opgerukt met de cavalerie, de Maréchaussées, 1½ Bat. inf. en de resteerende twee sectiën bergartillerie, terwijl 1 Bat. Gronggrong zou blijven vasthouden. Alleen bij den aanvang van den marsch werd in het heuvelterrein eenige tegenstand ondervonden, waaraan echter spoedig een einde kwam nadat een der vijandelijke stellingen

door de Maréchaussées was aangevallen, waarbij den vijand een verlies van 12 dooden werd toegebracht. Het bivak werd op dezen dag betrokken in gampong Padang Tidji van de Moekim VII.

Van Panglima Polem en zijne benden werd nergens eenig spoor aangetroffen, den 5en Juni evenmin als den daaropvolgenden dag door de troepenafdeeling die in W. richting tot Keudei Breuch aan den voet van het gebergte een verkenning had gemaakt, en hetzelfde rapporteerde de Comm. der Selimeum-colonne, die den 6en Juni eveneens te Padang Tidji in bivak kwam.

Den 7en Juni bleef deze colonne hier rustdag houden en keerde de Bevelhebber met de Pidiëcolonne naar Sigli terug, terwijl ook Grongrong niet langer bezet bleef. Toen de kolonel Van Heutsz, op den terugmarsch te Grongrong aankomende, vernam dat vijandelijke benden waren samengeschoold in eenige gampongs ten N.-O. van Carot, besloot hij die eerst aan te grijpen alvorens naar Sigli terug te keeren. Bij aankomst in de aangeduide nederzettingen bleek de vijand echter reeds verdwenen te zijn.

Den 9en Juni vereenigde zich de Seulimeum-colonne met de overige troepen in het legerkamp te Sigli, alwaar aan de expeditionnaire krijgsmacht eenige dagen rust gegeven werd.

Inmiddels was met kracht gearbeid aan de verbetering van den communicatieweg Sigli—Koeta Meuntroë en het stellen van een telefonische gemeenschap tusschen deze beide plaatsen; verder werden de noodige voorbereidingen getroffen voor den aanleg van een breeden, verhardden weg naar Padang Tidji met het doel later een trambaan daar langs te doen loopen.

Van den vijand was intusschen weinig bespeurd. Nu en dan was Koeta Meuntroë licht beschoten geworden, doch dit werd door de bezetting steeds onmiddelijk tot zwijgen gebracht.

Binnengekomen berichten vermeldden in deze dagen, dat Panglima Polem met zijne volgelingen zich bevond in de IX Moekims Keumangan; dat T. Oema met 200 man zijner benden verschillende gampongs zoude hebben bezet

in de VIII Moekims Sama Indra en in de V Moekims Tjoenbo, naar den kant van Keumala.

De kolonel Van Heutz besloot den 12en Juni de operatiën te hervatten. Daartoe werd dien dag in twee colonnes tegen den vijand opgerukt. De eene colonne onder den bevelhebber, sterk 12 brigades maréchaussée, 2 bataljons inf., 2 pelotons cavalerie, 1 sectie artillerie, 1 sectie genietroepen met ambulance en trein, zou zich keeren tegen P. Polem en T. Oema. De andere colonne onder den luit. kol. H. G. Willems, bestaande uit de Seulimeum-colonne, versterkt met de Marine landingsdivisie, zou ageeren tegen den vijand in Sama Indra en Tjoembo.

De colonne Van Heutz had den eersten dag, spoedig na den aanvang van den marsch, een kort maar scherp gevecht te leveren ter vermeerstering van de vijandelijke positie Poelo Tjitjem—Koeta Poctoeh. Van den vijand bleven 78 dooden op het gevechtsterrein liggen, aan onze zijde sneuvelden 5 minderen en werden 2 officieren en 8 minderen gewond. Zonder anderen overlast te ondervinden dan dat zij hier en daar op verren afstand was beschoten, betrok deze colonne tegen den avond het Bivak te Beureunoen in de IX Moekims Keumangan. Volgens zeggen van T. B. Keumangan, die te Beureunoen aanwezig was, zou Panglima Polem de wijk hebben genomen naar het Z. in den gamp. Gloempang Minjeu (III M. Aron). De colonne Willems betrok den 12en Juni het bivak te Keudei Langga, na op den marsch daarheen een 50 man sterke bende te hebben verdreven van den Glé Gapoey, welke daar bezig was een tweetal versterkingen op te werpen. In een dezer sterkten werd daarna een peloton gelegerd om den heuvel voorloopig vast te houden.

Den 13en Juni bereikte de colonne van den Bevelhebber de nabij Tjot Moerong gelegen gampong Tiro Teungkoë. Een bende, die van den Glé Siblah de colonne onder vuur nam, werd van daar verjaagd; zij bleek tot de strijdmacht van T. Oema te behooren, die op onze nadering in allerijl in Z.O. richting in het gebergte de vlucht genomen had en blijkbaar door vorenvermelde bende zijn aftocht had doen dekken.

De colonne Willems doorzocht op dezen dag de gampongs van de VIII Moekims Sama Indra en Lho Kadjoe, gelegen ten O. en ten N. van den Glé Gapocy, waarbij geen vijand werd aangetroffen. Evenals overal elders, waar wij ons tot dusverre hadden vertoond, was ook hier de bevolking gevlucht.

Den 14en Juni zou deze colonne zich richten tegen de gampongs van de V Moekims Tjoembo, ten Z. van den Glé Gapocy, en in die richting trachten door te dringen tot Keumala, want op dezen dag zou ook de Bevelhebber, doch nit het Oosten, zich daartegen richten.

Keumala! — Voor het gevluchte en onverzoenlijke Sulthansgeslacht in de plaats getreden van den alouden maar voor immer verloren vorstenzetel Koeta Radja! Wat had het ons niet altijd beteekenisvol in de ooren geklonken! Beteekenisvol niet enkel hierom, maar meer nog omdat het was afgeschilderd als ver, heel ver weg gelegen; de nadering tot dat palladium voet voor voet verdedigd door duizenden en nogmaals duizenden, en daarom ook zoo goed als onbereikbaar geacht voor ons Indisch Leger, steeds aangewezen om met kleine middelen te werken. En thans, wat had niet de werkelijkheid die hoog opgevoerde legenden als sneeuw voor de zon doen wegsliuken! Wat toch bleef er thans over van dien als onmetelijk voorgestelden afstand?

Waar waren zij die duizenden, die ons den toegang tot Keumala zoo hardnekkig zouden betwisten?

Nog enkele uren en wij zouden daar verschijnen, ook daar evenals overal elders in de Pidiëvallei, en dat resultaat ontleende in de gegeven omstandigheden zijn verdienste hoofdzakelijk aan het feit, dat eindelijk het doode punt was overwonnen in de sedert jaar en dag heerschende huivering om de uitgebreide en, naar men zeide, tot aan de tanden gewapende Pidiëstreek te dwingen tot onderwerping aan onzen wil.

De man, die daartoe den stoot gegeven had, mocht terecht zich daarover voldaan gevoelen, en nu op den 14en Juni 1898, toen het gold het als onbereikbaar afgeschilderde Keumala te bereiken, was het of dat gevoel van voldaanheid bij den kolonel Van Heutz zich duidelijker aan zijn bewustzijn open-

baarde. Toen ik n.l. op dien dag, bij het eerste ochtend-schemeren bezig zijnde de verschillende punten van het marschbevel in te vullen, gekomen was aan het »Marschdoel», toen klonk het met een ongewonen nadruk uit zijn mond: »Keumala, Keumala Raja.»

Het was laat geworden, halfvijf in den namiddag, voordat alle troepenafdeelingen te Keumala Raja in bivak vereenigd waren, maar wij hadden dan ook een uiterst moeilijken marsch gehad door drassige sawahs en over een korten afstand zelfs door een moeras. Door vuur uit het Z. heuvelterrein werden 2 inl. minderen en 2 cav. paarden gewond, doch toen de flankdekking eenmaal in dat terrein was aangekomen, hield alle overlast van 's vijands zijde op. De colonne Willems was vóór den middag te Keumala Raja aangekomen, want om 11 u. 15 zagen wij de cavalerie dezer colonne in het heuvelterrein bezuiden genoemde nederzetting. Deze troepen keerden spoedig na de aankomst van den Bevelhebber naar hun bivak te Keudei Langga terug.

Over het verdere verloop van deze excursie kan ik kort zijn. De colonne Willems keerde naar Sigli terug, in omgekeerde richting den weg volgende door de colonne Van Heutz afgelegd. Zij kwam den 19en Juni weder op de operatiebasis, zonder ernstige ontmoeting met den vijand gehad te hebben; zij was nu en dan uit de verte beschoten geworden en alleen op den laatsten dag had de achterhoede het een weinig te kwaad gekregen door 's vijands vuur, tengevolge waarvan 3 minderen gewond waren geraakt. De colonne Van Heutz trok van Keumala Raja naar Metarenëm, van hier in W. en N. W. richting wederom naar Padang Tidji, vervolgens door de gampongs ten W., N. en O. van het heuvelland bij Gronggrong en langs deze nederzetting naar Sigli, waar zij den 18en Juni aankwam. Alleen op den eersten dag had de colonne vuur ontvangen van een bende, die zich in het westelijk heuvelterrein gevestigd had. In Padang Tidji was de bevolking met vrouwen en kinderen in de woningen teruggekeerd en verder op den terugweg was dit in de verschillende doorgetrokken

gampongs evenzoo het geval. Overal was men weder aan den veldarbeid getogen, te Grouggrong boden zelfs vrouwen den troepen vruchten te koop aan.

De kolonel Van Hentsz achtte voor de operatiën in de Pidiëstreek de medewerking van de Seulimeumcolonne niet langer noodig: zij vertrok derhalve tusschen 20 en 22 Juni in drie gedeelten over zee naar Groot-Atjeh. Den 20sten Juni 's avonds begaf ook de Bevelhebber zich voor dienstbelangen naar Koeta Radja, de leiding van zaken te Sigli aan den „Tweeden Bevelhebber” overlatende, met de opdracht om door colonnes te doen patrouilleeren in het N. deel van de Moekim VII en de streek bij Koala Bateë, verblijfplaats van het bendehoofd Toeankoe Mohamed, en verder in enkele gampongs ten Z. van Sigli, welke tot dusverre nog niet waren bezocht.

De eerste tocht had plaats van 22 tot 24 Juni, de tweede van 23 tot 24 Juni; alleen de colonne in Moekim VII was nu en dan op verren afstand beschoten geworden; vijandelijke ontmoetingen had men overigens niet gehad.

In den morgen van den 25en Juni keerde de kolonel Van Hentsz te Sigli terug; met hem kwamen mede de hoofd-ingenieur der S. S. op Java Wijss en de Majoer der Genie Kerlen, die een onderzoek zouden instellen naar de mogelijkheid om de trambaan van Seulimeum over de waterscheiding door te trekken naar de Moekim VII. Aan den Comm. van het 2e Bat. werd opgedragen om met 3 compagnieën van zijn korps de beide heeren daarheen te begeleiden.

De Bevelhebber wenschte de operatiën in de Pidiëvallei zoo spoedig mogelijk voort te zetten.

Een groot bezwaar, dat wij reeds van den aanvang hadden ondervonden, was het twijfelachtige en waardelooze van de binnenkomende berichten. De ontvangen meldingen toch betreffende de bewegingen en verrichtingen van vijandige hoofden en benden hadden meestal betrekking op het verledene en bevatten slechts zelden aanwijzingen, die ons in staat stelden om met kans op succes handelend daartegen op te treden.

Daarbij kwam de moeilijkheid om lieden te vinden, geschikt en bereid, om betrouwbare gegevens in te winnen en te verstrekken. De vrees om bij ontdekking te worden afgemaakt, hetgeen reeds een paar malen had plaats gehad, schrikte vroeger door het civiel bestuur voor spionnediensten gebruikte personen af, om naar het binnenland te gaan. Gedurende de excursiën in bewoonde streken, konden slechts in algemeenen zin berichten omtrent de bewegingen des vijands worden ingewonnen; daar, waar hoofden en bevolking zich nit de voeten hadden gemaakt, was het bekomen van waardevolle inlichtingen natuurlijk zoo veel bezwaarlijker, zoodat dan ook nooit zoodanige zekerheid aangaande de schuilplaatsen van den vijand verkregen kon worden, dat verrassingen met kans op welslagen konden worden beproefd, en wij hierin dus hoofdzakelijk van het toeval afhankelijk waren. Eerst na de onderwerping van de landshoofden, vanzelf gepaard gaande met den terugkeer van de bevolking, mocht men hopen hierin beter te zullen slagen.

Zoowel gedurende onze tot nog toe volbrachte tochten als daarna te Sigli, hadden intusschen verscheidenen dier landshoofden zich bij den bevelhebber gemeld en was hun vergund of aangezegd, met hun volk in de gampongs terug te keeren; hiervoren bestond reeds gelegenheid er op te wijzen, dat inderdaad hier en daar de bewoners zich weder in hunne nederzettingen gevestigd hadden, en die terugkeer nam in deze dagen zelfs merkbaar toe, voornamelijk in de zuidelijk gelegen gampongs, welke op de tochten van 12 tot 18 Juni door de troepen waren bezocht geworden.

Verschillende in dezen tijd binnenkomende berichten kwamen thans hierin met elkander overeen, dat de vijand zich ophield in de meer oostelijk gelegen gampongs der Pidiëvallei, waarin wij ons tot dusverre nog niet hadden vertoond. Door het opwerpen van versterkingen en het in verdedigbaren staat brengen van waterleidingen, had hij zich verschanst in Oenoë, Gloempang Pajong en Teupin Raja en werd daar aangevoerd door T. Oema, T. Ben Peukan en het hoofd van Gloempang Pajong.

Den 27en Juni rukte de kolonel Van Heutsz tegen de vijandelijke benden op met eene colonne, bestaande uit de maréchaussées, 2 bataljons infanterie, 2 pelotons cavalerie, 1 sectie bergartillerie, 1 sectie genietroepen met ambulances en trein.

Door een wijde omtrekkende beweging werden de vijandelijke positiën nit het Z.O. aangevallen; vrij ernstige tegenstand, die echter spoedig bedwongen was, werd ondervonden op den 28en Juni voor Gloempang Minjen en den daaropvolgenden dag bij het oprukken tegen Gloempang Pajoeng en Oenoë. De excursie duurde tot en met den 5en Juli, geheel het O.deel der Pidiëvallei werd bezocht, zoo ook het aangrenzende heuvelterrein; wij doorkruisten zodoende de III M. Gigiëng, de III M. Blang Rana Wangsa, Ië Leubeuë, de IX M. Keumangan, de III M. Aron, de III M. Gloempang Pajong, de III M. Oenoë, Ndjong, Moesa, Langiën, Tanoh Mirah, Amoet en verder weder een reeds vroeger betreden deel der vallei.

De meeste landshoofden in dit deel der Pidiëstreek maakten hun opwachting bij den bevelhebber. De tocht kostte ons aan verliezen 1 officier en 2 minderen gesneuveld en 8 minderen gewond, terwijl van den vijand 33 dooden in onze handen bleven.

Den bevelhebber wachtten bij zijne terugkomst te Sigli geene aangename tijdingen.

De commandant van het 2e bataljon infanterie die op 28 en 29 Juni ter begeleiding van de heeren Wijss en Kerlen naar de Moekim VII was geweest, rapporteerde dat hij op den tocht veel overlast had gehad van den vijand en dat de in haar gampongs teruggekeerde bevolking weder gevluht was. Het bleek dat het verzet in die streken werd gaande gehouden en georganiseerd door eenige hoofden, van wie Toeankoe Mohamad van Koeala Bateë en T. Lhon (een bloedverwant van P. Polem), de voornaamsten waren. Uit vrees getroffen te worden door het vuur uit onze geweren, waar dat diende tot beantwoording van de schoten des vijands, die zich in hare gampongs telkens nestelde, had de ons overigens goedgezinde bevolking van Moekim VII, zich wel verplicht gezien om opnieuw naar het gebergte de wijk te nemen.

Op den 6en Juli, den dag na terugkomst van de uitgerukte troepenmacht, werd zelfs bericht ontvangen dat, onder aanvoering van T. Mohamad, een 400tal vijanden zich te Gronggrong verzameld had en bezig was zich daar te versterken. Een ijlings uitgerukte colonne verdreef den vijand, waarna Gronggrong voor goed werd vastgehouden door 1 comp. inf., hetgeen nu noodig werd in verband met de vordering van den wegaanleg naar Padang Tidji.

Het andere onwelkome bericht, dat de bevelhebber den 5en Juli ontving, betrof den minder goeden toestand in Edi, waar het in den laatsten tijd reeds gebroeid had, doch waar nu plotseling het verzet een zoodanigen omvang had genomen, dat buitengewone krachtsontwikkeling dringend noodig was.

In den avond van den 6en Juli vertrok daarom de kolonel Van Heutsz met de marcehaussées, het 14e bat. inf. en de marinelandingsdivisie derwaarts, het bevel in Pidië overdragende aan den luit.-kol. Willems, met opdracht de communicatie met onze tijdelijke posten Koeta Meuntroë en Gronggrong open te houden, en op binuenkomende berichten, dat zich ergens vijandelijke hoofden met hunne benden ophielden, deze op te zoeken, niteen te jagen en rusteloos te vervolgen.

Naar aanleiding van deze opdracht werden gedurende de afwezigheid van den bevelhebber, door den luit.-Kol. Willems een tweetal tochten gemaakt. De eerste duurde van 9 tot 16 Juli; daarbij werd de Moekim VII bezocht en het noordelijk daarvan gelegen bergterrein, zoomede wederom de kuststreek in den omtrek van Koala Bateë. Van den vijand werd niet anders bespeurd dan dat hij enkele keeren op grooten afstand de colonne beschoten had.

De tweede tocht, die van 20 tot 23 Juli duurde, had ten doel den vijand op te zoeken, die onder aanvoering van den Pretendent-Sulthan, T. Oema, Teungkoe Tjot Pliëng en enkele andere hoofden, zich verzameld zou hebben te Tjot Moerong. In tegenstelling met den vorigen, had op dezen tocht de colonne een vrij belangrijken overlast van den vijand ondervonden, welke zich reeds spoedig geopenbaard had bij den heenmarsch, daarna gedurende het verblijf te Tiro Teungkoe,

nabij Tjot Moerong, op 21 en 22 Juli, doch in nog veel sterkere mate op den volgenden dag bij den terugkeer naar Sigli. Benden, die de colonne aanhoudend van verschillende kanten bestookten, brachten haar een verlies toe van 23 minderen, 5 dwangarbeiders en 3 cav.paarden aan gewonden, benevens 1 cav.paard gedood, terwijl gedurende de vorige dagen 6 minderen en 1 dwangarbeider getroffen waren geworden. De vijand had eerst afgehouden nadat — bij een poging zijnerzijds om den troep in een hinderlaag te doen vallen, welke dank zij het actief optreden van den commandant van het peloton cavalerie, verijdeld werd — het mogelijk was geworden hem met de bajonet te lijf te gaan en daarna geheel uiteen te jagen.

Den 24en Juli keerde de kolonel Van Heutsz van Edi terug. Zoowel de troepen die in dat landschap, als de afdeelingen die achtergebleven waren en in Pidië geageerd hadden, waren vermoeid en eenigen tijd van rust konden zij thans niet ontberen. Van den gedwongen stilstand in de operatiën maakte de Gouverneur gebruik om nog denzelfden dag naar Kocta-Radja te vertrekken, waar zijne aanwezigheid tot regeling van bestuurszaken gevorderd werd.

Uit de berichten, die den 24en en 25en Juli door het civ. bestuur te Sigli werden ontvangen, bleek dat ook den vijand bij den laatsten tocht van den Luit.-Kol. Willems belangrijke verliezen waren toegebracht; verscheidene bendehoofden, onder wie T. Meuntroë Garot, zouden daarbij door ons vuur zijn getroffen, en voor de juistheid dier berichten sprak het feit, dat in de daarop volgende dagen van vijandelijke bewegingen al zeer weinig werd vernomen. Twee compagnieën van het 2e Res. Bataljon, die den 25en Juni een tocht maakten langs de Pidiërvier tot nabij den Glé Gapoey, hadden geen ontmoeting met den vijand; in de doorgetrokken gampongs was de bevolking gedeeltelijk teruggekeerd en aan den veldarbeid bezig.

Eene in den nacht van 29 op 30 Juli door de Marechausées gedane poging tot oplichting in diens versterkte woning

van T. Brahim Paleuëh, mislukte, wel is waar, zijn moeder en jongere broeder werden gearresteerd en naar Sigli opgebracht, doch het bekend worden van deze nachtelijke verrassing maakte indruk op verscheidene gevaarlijke elementen, die zich dan ook uit de nabij Sigli gelegen gampongs verwijderden, uit vrees op dezelfde wijze door ons te worden opgelicht.

In den namiddag van den 30en Juli keerde de Kolonel Van Hentsz te Sigli terug.

Alvorens het verhaal der Krijgsgebeurtenissen te vervolgen, moge een terugblik op de volbrachte operatiën hier een plaats vinden, ter betere verklaring van het doel en het streven met ons hernieuwd optreden beoogd.

In hoeverre waren wij door de plaats gehad hebbende operatiën het einddoel van den oorlog genaderd, wel te verstaan: het militaire doel van den oorlog, n.l. de onderwerping van den vijand aan onzen wil? Die vraag ligt alleszins voor de hand, nu uit het verhaal der operatiën de gevolgtrekking kan worden gemaakt, dat, waar de vijand tot dus verre een ernstig treffen vrij wel had te weten te ontwijken, zijn weerstaandsvermogen toch bezwaarlijk geacht kon worden reeds zoodanig te zijn verzwakt, dat hij er toe neigde onzen wil als hoogste wet te erkennen, zoodat de teleurstelling, waarvan ik blijk gaf bij de vermelding van het resultaat onzer allereerste ontmoeting met den vijand, toch zeker in niet geringe mate moest zijn toegenomen bij de overweging der uitkomsten van het thans afgesloten tijdperk der expeditie.

Teleurstellend behoefden echter toen die uitkomsten niet meer te worden geheeten.

Had de ondervonden geringe tegenstand bij het bezetten van Garot ons ongetwijfeld verrast, wij dachten niet anders of met het dieper binnen dringen in het vijandelijk land zouden wij omtrent 's vijands houding wel een andere ondervinding opdoen, een ondervinding n.l. die meer in overeenstemming zou zijn met datgene, waarop wij ons te dien aanzien hadden voorbereid.

Maar toen die verwachting werd beschaamd, nadat wij bij

herhaling in Moekim VII waren geweest en nadat wij van 12 tot 18 Juni een groot deel van de Pidiëvallei hadden doorkruist, toen rees een vermoeden, dat na den 5en Juli, toen wij eindelijk overal in de vallei waren geweest, in zekerheid overging, de zekerheid n.l. dat wij in Pidië niet stonden tegenover het gewapende volk, d. w. z. de gewapende mannelijke bevolking, door vrouwen en zelfs door kinderen geholpen in den strijd tegen vreemde indringing. Dit feit gaf een afdoende verklaring voor het nog maar steeds wegblijven van dien hardnekkigen en taaien weerstand, waarop ons gezegd was te rekenen, toen wij den strijd zouden aanvangen; het bevestigde volkomen de herhaaldelijk bij het civiel bestuur ingekomen berichten, dat overal waar wij tot dus verre vijandelijkheden van eenige beteekenis hadden ondervonden, zulks nitgegaan was van benden van T. Oema, Ben Peukan, Toeankoe Mohamad en anderen, die allen de streek doorkruisten en onveilig maakten, en daarbij in zoo verre stenn vonden bij de naburige gampong-bevolking, dat zich bij hen aansloten de daar wel immer te vinden lieden die, al ware het slechts uit louter genoegen om eens te kunnen schieten, er behagen in scheppen om met een vijandelijken troep mede te doen.

Zoo was het gegaan op den 1en Juni bij den opmarsch tegen Garot, op 4 en 5 Juni toen wij in de richting van de Moekim VII oprukten, op 12, 13, 19 Juni enz.

Op 12 Juni bij de vermoestering van de vijandelijke positie Poela Tjitjem - Koeta Poetoëh, waren het meer in het bijzonder de moslem in geweest, die ons daar tegenstand hadden geboden, aangevoerd door geestelijke hoofden, onder wie Tenngkoe di Gayoe en Tenngkoe di Tjot Pliëng de voornaamste waren geweest, doch die voor hun persoon reeds de vlucht genomen hadden toen onze troepen zichtbaar werden. Dit verschijnsel scheen trouwens onder de bendehoofden vrij algemeen zich voor te doen; zij bespraken waar mogelijk de middelen tot verzet, ruiden de vijandiggezinden wel altijd op, maar wisten ook steeds in tijds voor eigen lijfsbehoud te zorgen. Een vaste verblijfsplaats hielden zij van zelf niet er op na, doch vertoefden nu eens hier dan weder daar, zoodat enkel het middel

7 Maas de overes zijn be-
trouwbaar berichten
nuttig en bekendheid met
het terrein, dan wel betrouw-
baar gissen

der verrassing, in ruime mate te baat genomen, er toe zou kunnen leiden om hen in de val te doen loopen. 7

Het plan tot een dergelijk optreden stond dan ook bij den Kolonel Van Heutz op den voorgrond toen hij, den 30en Juli van Koeta-Radja teruggekeerd, de operatiën wederom besloot te hervatten. Om echter van het middel der verrassing goede resultaten te kunnen verwachten, was bekendheid met het operatieterrein een eerste vereischte. Dank zij onze tochten door de geheele streck, hadden wij reeds heel wat terreinkennis opgedaan, en doordat tegelijkertijd het doorloopen terrein was opgenomen, hadden wij nu bovendien nog het voordeel dat wij de beschikking kregen over kaarten van geheele landstrooken.

Verder was het thans, meer nog dan te voren, dringend noodig nauwkeurige berichten te erlangen omtrent de verblijfplaatsen van vijandige hoofden en benden en van hunne plannen. Nu allengs meer landshoofden in onderwerping waren gekomen en dientengevolge de verlaten gampongs weder bevolkt begonnen te raken, kon met recht worden geeischt dat deze hoofden daartoe hunne medewerking verleenden, doch zulks liet nog altijd veel te wenschen over. Hunne angstvaligheid in deze sproot voort uit vrees voor de vijandige partij waartegen zij zich niet opgewassen gevoelden, en het streven om met deze en met het bestuur niet in moeilijkheden te geraken, verklaarde hun halfslachtige houding.

Met uitzondering van T. Bentara Pineung, die niet naliet om ons van den vijand op de hoogte te houden, werd nu evenwel aan de onderworpen hoofden en in de eerste plaats aan die van Pidië, de III Moekims Gigiëng, Ië Leubeuë en Ndjong te kennen gegeven, dat met de door hen in deze aangenomen lijdelijke houding niet langer genoeg kon worden genomen, en werden zij met verbeurdverklaring van hunne inkomsten bedreigd, indien zij ten opzichte van de verlangde medewerking reden tot ontovredenheid bleven geven. Tegelijkertijd werd aan deze bedreiging kracht bijgezet, door aan enkele oelcëbalangs geldboeten op te leggen wegens het niet tegengaan op hun gebied van vernieling van telefoonpalen, het

rooven van telefoondraad en het toelaten van vijandelijk volk, zonder hiervan mededeeling te hebben gedaan aan het bestuur.

Ter bevordering van den goeden uitslag der voorgenomen operatiën was het voorts zeer gewenscht, dat de pogingen tot verrassing van de vijandelijke benden ook uitgingen van de een of andere dieper in het binnenland gelegen plaats, en daartoe bij voorkeur te kiezen een der in den laatsten tijd gebleken brandpunten van verzet.

Met het oog hierop werd de buurt van Tjot Moerong bestemd als punt van tijdelijke vestiging voor eene mobiele colonne. Daar op de grens van de vallei en het zuidelijk heuvel-land der Pidiëstreek, zouden wij ons in den rug des vijands bevinden en verder een voortdurende bedreiging vormen voor de verbinding van T. Oema met zijn wijkplaats aan de Westkust.

Den 2en Augustus rukte de Bevelhebber op in de richting van Tjot Moerong met eene colonne, bestaande uit: de Maréchaussées, 2 bat. inf., 2 pelotons cavalerie, 2 sectiën berg-artillerie, 1 sectie genietroepen met ambulances en trein.

Ten einde te voorzien in den geregelden vivresaanvoer voor de ageerende colonne, werd een étapepost tevens vivres-depot opgericht op den Glé Gapoey en hier 1 comp. inf. in bezetting gelegd.

Nadat Tjot Moerong en voorts de geheele Tirostreek den 3en Aug. van vijanden was gezuiverd, werd een bivak betrokken gedeeltelijk op en deels aan den westelijken voet van den Glé Siblah in gampong Lho Igeueh.

Reeds den 4en Aug. werd een begin gemaakt met aanhoudende patrouilleering in den omtrek. Aan de beschietingen waaraan de transporten op hun weg naar den Glé Gapoey blootgesteld waren, kwam den 5en Aug. een einde, toen acht Atjehers in een onzer uitgestelde hinderlagen vielen.

Om de naar het gebergte gevluchte bevolking te dwingen naar hare woonplaatsen in de vlakte terug te keeren, werden kleine colonnes het bergland ingezonden om daar de tijdelijke verblijven dier lieden te vernielen; daartoe rukte het 3e Bat. den 4en Aug. naar Troeseb, maakten de Maréchaussées in den

nacht van 4 op 5 Aug. een tocht naar de Blang Keudah, welke tocht, omdat hij niet volkomen was geslaagd, den 6en Aug. hervat werd door het 2e Bat. en de cavalerie, terwijl ook den 8en Aug. Mampreh door de troepen werd bezocht. Den 7en Aug. werd van den Glé Siblah uitgaande het aan het Zuidergebergte grenzende deel der vallei in N. W. richting doorkruist en evenzoo het heuvelterrein dat zich ten O. van het bivak uitstrekt. — In den nacht van 7 op 8 Augustus omsingelden de Maréchaussées de Keudé Maloc, op \pm 5 K.M. van het bivak verwijderd, alwaar zich gewoonlijk kwaad volk verzamelde, en brachten zij vandaar 15 gevangenen mede — 2 Atjehers welke zich te weerstelden waren nedergeschoten — die echter allen weder op vrije voeten werden gesteld, toen het bleek dat zij vaste bewoners der Keudé waren.

De legering van troepen nabij den Glé Siblah met de wetenschap dat dit punt voorloopig bezet zou blijven en het dadelijk daarop gevolgd actief optreden, liet niet na den gewenschten indruk te maken op den vijand en, gelijk verwacht werd, was het T. Oema die daarvan voor zich het meeste gevaar dachtte. Of hij, nu de bezetting van Sigli sterk vermindert was, meende hier een goeden slag te kunnen slaan, dan wel, door eene bedreiging van hare operatiebasis, de in het Zuiden vertoevende colonne er toe hoopte te brengen om hare daar ingenomen positie op te geven, een feit was het, dat hij den 5en Augustus door Bambi oprukte naar Peukan Pidië in onze buurt, van welke gebeurtenis den 6en Aug. ten 1 u. 's nachts te Sigli bericht ontvangen werd. — Zoo spoedig mogelijk rukte de commandant van het 2e Res. Bat. met 3 comp. van zijn korps en 2 comp. van het 14e Bat. tegen hem op, maar op het bericht dat er troepen naderden, was Oema teruggetrokken; bij de hierop ingestelde vervolging raakte men wel slaags met zijn achterhoede, waarvan 5 man werden nedergelgd, doch in gamp. Kroeëng Seumidenn werd men het spoor der bende bijster en moest de vervolging worden gestaakt.

In den avond van den 7en Aug. werd te Sigli bericht ontvangen dat T. Oema en T. Ben Peukan in de \pm 12 K.M. verwijderde Koeta Reumbajan en nabijgelegen gampongs van

Keumangan zich ophielden. De commandant van het 14e Bat. Inf., om 11 u. 's avonds daarheen opgerukt en tegen het aanbreken van den dag op de bestemmingsplaats aangekomen, vond echter den vijand verdwenen. In den laten avond van den 8en Augustus kwam te Sigli op nieuw hetzelfde bericht binnen, maar de vermoeidheid der troepen alhier deed den Bevelhebber, die den 6en Aug. naar de operatiebasis was teruggekeerd, er van af zien om hen wederom tegen de benden te doen optreden. Doch in den nacht om kwart na twaalfen bereikte ons dat bericht ook te Lho Igeuëh, en kort daarna rukte nu de commandant van het 2e Bat. met 3 comp. van zijn korps en de Maréchaussées van hier tegen Koeta Reumbajan op. Hoewel door 's vijands uitgezette wachtposten te vroeg ontdekt, waardoor T. Oema gelegenheid had te ontvluchten, gelukte het den troep toch nog den vijand in de Koeta Reumbajan te overvallen en binnen en buiten deze versterking 25 Atjehers neder te leggen.

Al deze operatiën, maar meer speciaal de nachtelijke tochten, hadden een ontzettende uitwerking op den vijand, voornamelijk op de bendehoofden. Van T. Oema werd in deze dagen gemeld, dat hij in den nacht geen twee uren achtereen in dezelfde woning durfde door te brengen, uit vrees onverwachts door ons te worden overvallen, en het gerucht dat hij, evenals meermalen in de jongst verlopen weken, weder naar Tangsé aan gene zijde van de waterscheiding tijdelijk de wijk genomen had, herhaalde zich thans op nieuw. Ten einde hem ook daar geen rust te laten, beval de Bevelhebber aan den Luit.-Kol. Willems, die den 10en Aug. het commando te Lho Igeuëh had aanvaard, om met een deel der hier aanwezige troepenmacht tegen Tangsé op te rukken.

Het streven om bij het rusteloos najagen der vijandelijke benden de meest mogelijke samenwerking te verkrijgen tusschen Sigli en de op vier verschillende punten gelegerde troepenafdeelingen, had al dadelijk de dringende behoefte doen gevoelen aan seingemeenschap tusschen de operatiebasis en de posten. Telefonisch was Sigli reeds met Koeta Meuntroë Garot verbonden; in de eerste dagen van Augustus volgde een optische

verbinding van Sigli met Gronggrong door middel van het Mangin-lichttoestel, doch alle aangewende pogingen om op gelijke wijze Sigli met Lho Igeuëh in contact te brengen faalden, totdat op den 14en Aug. die verbinding via Gronggrong tot stand kwam, en wij in den avond van dien dag ten bewijze hiervan te Sigli het seinbericht ontvingen, dat in den vroegen morgen de overste Willems van Lho Igeuëh naar Tangsé was opgerukt.

Te Lho Igeuëh was men intusschen begonnen een colonne weg aan te leggen naar den Glé Gapoey en hierheen evenzoo van den kant van Koeta Meuntroë Garot.

In den nacht van den 10en Augustus werd Keumangan op nieuw bezocht door een colonne van Sigli, geen vijand werd daar aangetroffen, de bevolking was overal in de gampongs aanwezig.

In den avond van den 14en Aug. rukten de Maréchaussées en twee comp. van het 2e Res. Bat. onder den commandant van dit korps naar Padang Tidji, ten einde te trachten Panglima Polim op te lichten, die zich met zijne volgelingen daar in de buurt zou ophouden. De troepen ondervonden door de groote duisternis veel oponthoud, zoodat het reeds dag was toen men tegenover de vijandelijke stelling kwam, waaruit de benden wel met achterlating van 3 dooden verdreven werden, maar P. Polim ontsnapte.

Den 17en 's avonds werd te Sigli bericht ontvangen dat de colonne Willems den tocht naar Tangsé niet had kunnen doorzetten, omdat zij gestuit was op zware versperringen door den vijand aangelegd in de kloof der Krocëng Biniët, zooals de Pidiërivier in haren bovenloop geheeten wordt, waardoor deze eenige toegangsweg tot de vallei van Tangsé geheel was afgesloten.

Met het oog op den indruk, dien het mislukken van deze poging op den vijand maken moest, was het meer dan ooit zaak om den tocht naar Tangsé niet op te geven en de Bevelhebber besloot dien dan ook zoo spoedig mogelijk te hervatten.

Daar het echter niet mogelijk was om op den dag af te

bepalen hoe lang de excursie duren zou en de Kol. van Heutz zich verder voorstelde met twee colonnes tegen Tangsé op te rukken, een uit Sigli onder zijn persoonlijke leiding en de andere van Lho Igeuëh weder onder commando van den Luit.-Kol. Willems, ten gevolge waarvan op de basis te weinig dwangarbeiders zouden overblijven om geregeld te voorzien in den aanvoer van levensmiddelen voor de behoeften der tijdelijke posten, zoo werd bepaald dat op die posten benoedigheden tot en met den ten Sept. a.s. zouden worden opgelegd en op den Glé Gapoey bovendien twee dagen vivres voor alle naar Tangsé oprukkende troepenafdeelingen. Met de hiervoor vereischte werkzaamheden zouden drie dagen gemoeid zijn en daar verder een rustdag voor de dwangarbeiders dringend noodig was, werd bepaald dat de troepen van Sigli den 22en Aug. op marsch zouden gaan en die van Lho Igeuëh, omdat zij één marschdag op dezen vóór waren, den 23en Aug.

In den tusschentijd hadden nog eenige troepenverschikkingen plaats, zoodat op den dag van aanvang der excursie de troependislocatie als volgt was:

Lho Igeuëh: Bezetting: 2 comp. 2e Bat., 1 sectie berg-art. en $\frac{1}{2}$ sectie genietroepen, benevens trein.

Colonne voor Tangsé: 4 comp. 3e Bat., 1 comp. 2e Bat., $\frac{1}{2}$ sectie genietroepen, 1 ambulance en trein.

Glé Gapoey: 1 comp. 2e Res. Bat.

Koeta Meuntroë Garot: Marine Landingsdivisie.

Gronggrong: 2. comp. 2e Res. Bat., zijnde de aanvankelijke bezetting van 1 comp. tijdelijk met 1 comp. versterkt, ten einde hier met meer kracht offensief te kunnen optreden tegen den vijand, die in de laatste dagen in het heuvelterrein weder meer activiteit betoond had.

Sigli :

Bezetting : 1 comp. 2 Res. Bat. en 1 comp. 2e Bat. Cavalerie (3 pelotons), 2 sectiën bergartillerie, 1½ sectie genietroepen, resteerende ambulances en trein.

Colonne voor Tangsé : De Marechaussées, 4 comp. 14e Bat., ½ sectie genietroepen, 2 ambulances en trein.

Door de Maréchaussées en het 14e Bat. werd onder bevel van den commandant van dit laatste korps den 20en Aug. nog een 45 K. M. langen marsch gemaakt door de gampongs ten W. van de Pidiërivier en den voet van het heuvelland tot in de buurt van Keumala. De colonne ontving hierbij slechts een drietal schoten, legde verder 2 Atjehers die zich gewapenderhand verzet hadden neder, doch had overigens geen ontmoeting met den vijand.

Voor den tocht naar het op ongeveer 60 K. M. ten Z. van Sigli gelegen Tangsé, was bepaald dat de colonne Van Heutsz voor 5 dagen vivres zou medevoeren, de colonne Willems voor 4 dagen en verder bij beide colonnes 1 dag noodration bij den man. De colonne Willems zou een pad volgen, beginnende bij de kloof van de kr. Tiro ten Z.-W. van Iho Igeuëh en dat verder over het gebergte, rechtstreeks voeren zou naar de vallei van Tangsé; de Bevelhebber zou met zijne troepenafdeeling den weg volgen door de colonne Willems een week te voren afgelegd.

Alleen de colonne Van Heutsz bereikte Tangsé. De colonne Willems kwam den 25en Aug. vóór de kloof van de Biniët, nadat zij den dag te voren uit het toen vernomen vuur begreep dat de andere afdeeling met den vijand in gevecht was en zij daarop gepoogd had Oostwaarts van de kloof door het gebergte voort te komen, maar de moeilijkheden van het terrein hadden deze colonne van een voorzetten dezer poging doen afzien en bij den kloofingang een bivak doen betrekken tot den 27en Aug., toen men den terugmarsch aannam.

De colonne Van Heutsz bereikte in den namiddag van den 22en Aug. Keumala Dalam na een marsch van 28 K. M. Den volgenden dag werd niet verder doorgerukt dan het 14 K. M. verder verwijderde Beunga, waar men nog ruim 4 K. M. van de kloof verwijderd was, ten einde den volgenden dag zoo vroeg mogelijk daarvoor te verschijnen.

Den 24en Aug. werd in twee gedeelten opgerukt. Om 5 u. v. m. begaven zich op marsch de Maréchaussées en de Eur. comp. 1ste Bat, de Bevelhebber met Staf voegden zich hierbij; een uur later zouden de 3 andere compagnieën met den trein volgen.

Op ongeveer 20' van de kloof verwijderd, toen de eerstgenoemde afdeeling zich bewoog over een open vlakte, de Blang Malo, werd uit de westelijke heuvels plotseling vuur afgegeven door een bende, die daar blijkbaar als voorgeschoven wachtpost was uitgesteld. Een brigade Maréchaussée bracht met enkele salvo's dit vuur tot zwijgen, waarna, den marsch voortzettende, een dicht bosch betreden werd dat eene volkomen gedekte nadering tot aan den kloofingang, toeliet.

Een behoedzaam ingestelde verkenning deed al ras ontwaren, hoe de vijand zich hier op geduchte wijze had versterkt en dat hij den tijd, verlopen sedert de ontmoeting met de colonne Willems niet ongebruikt had laten voorbijgaan; de toegang tot de kloof was dan ook door boomen, die men van de wanden naar beneden had doen storten, volkomen versperd; op den oostelijken kloofwand, die deze versperring domineerde, was het hout- en struikgewas gerasceerd en in een natuurlijke verhakking herschapen, terwijl étagesgewijze aangebrachte loopgraven het geheel bestreken. Bevel werd nu gegeven om door het dichte woud in W. richting het voor ons liggende hooge terrein te beklommen, om daardoor te komen op den kam van den westelijken kloofwand en van daar door vuur, of anders door een voortgezette omtrekkende beweging, den vijand uit zijne positiën te verdrijven. Nauwelijks waren wij met dezen flankmarsch op nog geen 200 M. van 's vijands positie begonnen, of hij opende plotseling het vuur, dat, op zichzelf reeds zeer zwaar, door de

bergwanden weerkaatst, op een zwaren, lang aanhoudenden ratelenden donder geleek, doch ons weinig deerde, dank zij het beschuttend verinogen van het zwaar geboomte waar-tusschen wij ons bewogen. Zonder dit vuur te beantwoorden, dat na eenigen tijd zweeg, ging het kalm en geregeld op-waarts. Slechts één gewonde hadden wij bekomen, en wel T. Bentara Keumala, die de colonne vergezelde en reeds ge-ruimen tijd van te voren onbedwingbare teekenen van vrees gegeven had.

Het was een heele en ook een moeilijke klim geweest toen wij eindelijk den kam hadden bereikt, en geen wonder; de opnemer dien ik, boven gekomen, daarnaar vroeg liet zien dat wij 312 M. achtereen geklommen waren, hier en daar zelfs langs hellingen van 38°.

Van den rand uitzien- de in de richting van de vijandelijke positie, ontwaarden wij niets dan geboomte. Met het voor-nemen die positie thans in zuidelijke richting om te trekken, werd de kam verder gevolgd, toen wij op eens gestuit werden door een diep en steil ravijn; het ging eerst weder 160 M. naar beneden, daarna den tegenover liggenden wand 252 M. naar boven, maar ook hier gekomen was nog niets van de vijandelijke stelling te bespeuren. Wat wij toen vermoedden, doch eerst later voor ons zekerheid werd nadat de geheele kloofingang was opgenomen en in kaart gebracht, dat was dat wij hier den bovenrand hadden gevolgd van een zijrivier der Biniët, welke op korten afstand vóór den ingang der kloof in den hoofdstroom uitmondt.

De poging om op deze wijze de vijandelijke stelling om te trekken moest worden opgegeven, zóó kon de marsch, die op algeheele uitputting van den troep dreigde uit te loopen, niet worden voortgezet. De Bevelhebber bepaalde daarom dat wij, een pad kappend door het oerwoud waarin men zich toen bevond en de hoogtekam van het gebergte volgende, trachten zouden de vallei van Tangsé te bereiken. Gedurende de rust die thans aan het eerste gedeelte der colonne gegund werd, kreeg de achterhoede om 12 uur 's middags verband met de voorhoede van het tweede gedeelte, dat met den trein

*Van een tactische om-
trekking naar het dorp
van Strategische.*

om 6 u. Beunga verlaten had en, minder gelukkig dan wij, aan den ingang der kloof 1 gesneuveld en 3 gewonden, allen minderen, bekomen had, benevens 1 gewonden dwangarbeider.

Overeenkomstig de aanwijzingen van den Bevelhebber werd de marsch tegen 1 $\frac{1}{2}$ u. n. m. vervolgd. Langzaam schreden wij door het maagdelijk woud voort; hoewel het in de bedoeling lag om in zuidelijke richting voort te gaan, werden wij door het volgen van den bergkam meer in westelijke richting gevoerd, daarbij uiterst geleidelijk stijgende, totdat het vergevorderd uur van den dag erop bedacht deed zijn naar lager gelegen streken af te dalen, ten einde bij stroomend water voor den nacht een bivak te betrekken. En aldus geschiedde het dat wij tegen 5 u. 30' n. m. bij een bergstroompje kwamen, aan welks oever een kleine open ruimte gevouden werd, die aan een deel der colonne tot bivakplaats kon strekken.

Waar waren wij? Geen der gidson die dit wist te zeggen en vermoedelijk was nog nimmer een menschelijk wezen in deze oorden geweest, maar één feit konden wij met zekerheid vaststellen, nl. dat wij de waterscheiding hadden overschreden, want de stroom van het riviertje waaraan wij lagen, liep van Noord naar Zuid en derhalve juist in tegengestelden zin met de rivieren in het Pidiësche. Wij bevonden ons dus in het stroomgebied van Sumatra's westkust, wellicht waren wij hier wel aan den bovenloop van de Tangsé-rivier, in elk geval zouden wij, zoo we den bergstroom maar stroomafwaarts volgden, in de vlakte moeten uitkomen. Dat was het eenige lichtpunt in de duisternis waarin wij rondtasten en het gaf ons goeden moed voor den volgenden morgen.

Weldra was nu de bivakplaats door van de hoogte afdalende troepen geheel ingenomen; gebrek aan ruimte hier en voorts de inmiddels ingevallen duisternis, deden op een gegeven oogenblik de voortgaande beweging stokken; een groot deel van den trein en 1 $\frac{1}{2}$ compagnie moesten zich wel nedervlijen op de plaats waar zij zich op het boschpad bevonden. Het noodration kwam thaus goed te stade; het meerendeel der dwangarbeiders echter had reeds in de voorafgaande dagen zijn

snoeplust niet langer kunnen bedwingen, en geleidelijk was bij hen het noodration den weg van alle spijs opgegaan; ware het al mogelijk geweest om hen thans wederom van voedsel te voorzien, een plasregen, die weldra in stroomen nederviel en een groot deel van den nacht aanhield, maakte het aanleggen van vuur tot spijsbereiding totaal onmogelijk.

Om halfacht, den volgenden morgen, 25 Augustus, zetten wij door de bedding van het riviertje den tocht voort. Het water reikte ons daarbij doorgaans tot aan de knie, zelden lager, meermalen hooger. Bezaaid met groote en kleine rolstenen gelijk het rivierbed was, kon de marsch niet bepaald gemakkelijk heeten; nu en dan vonden wij den weg door rotsblokken versperd, waartegen opgeklauterd moest worden om een nauwe opening te bereiken van weinig meer dan mansbreedte en daarna als klipgeiten weder af te dalen.

Niet zonder zorg vroeg ik mij daarbij telkens af hoe de dragers met hun gewonden en hun vivresvrachten, hoe onze rijpaarden en ons slachtvee al die terreinhindernissen zouden te boven komen. Het rivierbed, doorgaans niet breeder dan 15 M. vernauwde zich meermalen zelfs tot 6 M., en eerst 200 M. of hooger langs de steile kloofwanden zagen wij het zonlicht ons tegeschitteren.

Wat heb ik gedurende die eerste uren in den morgen van den 25en Aug. de jongere kameraden niet vaak benijd, voor wie de marsch veel scheen te hebben van een pleiziertocht en die wellicht geen denkbeeld hebben gehad van hetgeen er omging in het gemoed van hen, die, met de leiding belast, zich volkomen bewust waren van het waagstuk dat hier werd ondernomen. In welken neteligen toestand toch zouden wij geraakt zijn wanneer de vijand eens onverwachts zich boven ons vertoond en die onafzienbare colonne onder vuur genomen had. Het beste was daarom te trachten zoo spoedig mogelijk te komen uit dit gevaarlijke defilé, dat ons ongetwijfeld het spoedigst Tangsé zou doen bereiken, doch eerlijk wil ik bekennen dat ik dien morgen menig keer gesnakt heb naar meer lucht, wanneer het op eens zich weder boven ons vernauwde nadat kort te voren het daarboven wat minder

hoog was geworden, de begroeiing wat minder dicht en onze verwachting, dat wij nu eindelijk bij het einde der kloof gekomen waren, wederom niet was verwezenlijkt.

Eindelijk, het was middag geworden, daar klonk de stem van Werbata, den kranigen opnemer die ons reeds zoo onschatbare diensten bewezen had en nog verder bewijzen zou: »ongeveer 200 M. vóór ons stroomt de hoofdrievier, waarin deze zijrivier uitloopt.»

Nog maar enkele minuten gaans en de hoofdrievier lag voor ons; het rivierbed was daar veel breeder; versche voetsporen laugs den vochtigen en zandigen oever en in een groot aantal aanwezig, leverden het bewijs, dat wij weder in meer bewoonde oorden waren aangeland en tevens dat nog kortelings hier veel volk zich had bewogen. Nog oen weinig verder en het rivierbed verwijdde zich tot een rivierdal, met een goed voetpad laugs den linkeroever, hetwelk in een half nur tijds voerde naar een suikerrietuin, in het midden waarvan een hutje stond waaruit rook opsteeg. Ongemerkt waren de Maréchausseés, die aan het hoofd der colonne marcheerden, tot hier genaderd, toen een drietal gewapenden uit de hut snelde en zich trachtte te redden; twee hunner, met Beaumontgeweer gewapend, werden nedergelegd, de derde met een infanterie-signaalhoorn op den rug wist echter te ontkomen.

Van twee vrouwen in de hut aangetroffen werd vernomen, dat de vallei van Tangsé een half uur verder lag.

Maar dan waren ook die gewapenden — hun vuurwapen wees er ten overvloede op — volgelingen van T. Oema, vormden zij wellicht een uitgezette voorpost, die tijdig van troepenadering bericht moest zenden en dit zou nu misschien gelukken aan den man met den signaalhoorn die ons ontglipt was.

»Vlug Maréchaussées, als de wind vooruit, tracht den man »voor te zijn» klonk dan ook het bevel van den Kolonel, en door de beide vrouwen geleid ging het in hollende vaart in de richting der vallei. Met de Eur. comp. van het 14e Bat., die zich kort hierna bij het huisje verzameld had, volgde de Bevelhebber in gezwinden pas de voorste troepen.

Stil, zonder een woord te spreken, schrijden wij ijlings voort, maar de zenuwen zijn gespannen, nu het beslissend oogenblik met rassche schreden nadert.

»Zou het ons eindelijk gelukken Oema in handen te krijgen? Als de colonne Willems maar aan de andere zijde van de vallei is gedeboucheerd, jaagt zij hem ons in de armen. »Als wij nu maar den ingang bereiken vóór dat de vijand dien heeft bezet.» Dat zijn de gedachten, die door het hoofd woelen.

Op een gegeven oogenblik zien wij in de verte het dal zich vernauwen tot een kloof. Het kan niet missen daar ligt de toegang tot de vlakte. »Zou dat een nieuwe Biniëtkloof voor ons worden?»

Wij zien zwarte stippen zich bewegen op de naar ons gekeerde helling van den Zuidelijken kloofwand. »Dus toch te laat!»

Vlug den kijker voor het oog gebracht. »Nee, niet te laat, het zijn de Maréchaussées die de helling beklimmen; zij stijgen al hooger en hooger; de kam is bereikt. De Tangsé-vallei ligt voor ons open.»

In den hoofdgampong Poelo Meuseugit werd tegen 5 uur in den namiddag het bivak betrokken. Ook nu regende het, maar dat deerde ons thans niet, want troepen, dwangarbeiders en paarden, alles was onder dak gebracht en goed onder dak ook. Doch zelfs al ware dit niet het geval geweest, dan zou de opgewekte stemming ons toch niet hebben verlaten, nu wij de streelende voldoening mochten smaken Tangsé te hebben bereikt, trots de groote en in den aanvang ons onoverkomelijk toeschijnende bezwaren.

T. Oema was gevlncht. Ons verdwijnen twee dagen geleden in de wildernis en de onzekerheid waar de troepen weder zouden opduiken, hadden hem met schrik vervuld en een goed heenkomen doen zoeken naar Sumatra's Westkust, vanwaar hij nooit meer zou terugkeeren. — De talrijke versche voetsporen des morgens aangetroffen, bevestigden het feit, want ze waren van hem en zijne bende afkomstig.

Den 26en Augustus werd rustdag gehouden en den daarop volgenden dag de terugmarsch aanvaard door de kloof van de Biniët, die wij nu van de tegengestelde zijde binnendrongen.

Wij brachten het dien dag niet verder dan tot Beuuga, ons bivak van 23 op 24 Augustus; de tocht door de $4\frac{1}{2}$ K.M. lange kloof, op niet minder dan tien plaatsen zwaar versperd, had bij veel inspanning groot oponthoud gegeven.

Den 28en Augustus 's avonds waren alle troepenafdeelingen, die voor deze excursie waren aangewezen, te Sigli teruggekeerd. De colonne Van Heutsz had daartoe op dezen dag 42 K.M. gemarcheerd; de Maréchaussées legden, hun gewoonte getrouw, tot den laatsten Kilometer hun marsch in matig drafttempo af.

Ik heb over den tocht naar Tangsé een weinig nitgeweid en ik deed dat met opzet, omdat mij daardoor een welkome gelegenheid geboden wordt om hierover een paar beschouwingen ten beste te geven.

Omtrent deze excursie gold nu twee jaren geleden vrij wel de meening, dat toen op het gebied van Indische oorlogsmarschen door de colonne Van Heutsz het record was gemaakt. Ik laat daar of die meening juist is of niet; was ze juist, dan is, door hetgeen onze troepen in den jongsten tijd gepraeesteerd hebben in de Atjehsche onderhoorigheden, dat record na dien zeker meermalen verbeterd. Maar erkend mag het gerust worden dat de moeilijkheden, welke een colonne ondervindt in terreinen als toen werden doorloopen, werkelijk zeer groot zijn te noemen en ik heb dan ook getracht die moeilijkheden te doen nitkomen. Al die bezwaren zijn op inderdaad loffelijke wijze overwonnen, en voor een belangrijk deel mag dit resultaat worden toegeschreven aan het ten toon gespreid individueel plichtbesef. Volkomen gevechtsvaardig toch verscheen dientengevolge de soldaat in de vallei van Tangsé, en goed verzorgd kwamen daar ook aan de gewonden en geheel intact de door de dwangarbeiders medegevoerde vivres, waarop wij voor ons onderhoud waren aangewezen. Geen noemenswaardig letsel hadden verder mensch en dier bekomen bij het afdalen van

steile ravijnwanden of op den marsch van den 25en Augustus door het bed van den bergstroom, die ons nu als de Kroeëng Doë Doë werd genoemd; slecht één slachtoos had een poot gebroken en moest onderweg worden afgemaakt, terwijl onze rijpaarden een of meer van hunne hoefijzers verloren hadden.

Maar de goede uitslag is in de eerste en voornaamste plaats te danken geweest aan den Bevelhebber, die steeds onvervaard in toepassing bracht de door Von der Goltz met zooveel overtuiging voorgehouden leer: »Man soll im Kriege nichts an sich vernünftiges für unmöglich halten, so lange man es nicht versucht hat, und man darf sich Alles erlauben, was man glaubt durchsetzen zu können.» Eenmaal het besluit opgevat hebbende tegen Taugsé op te rukken, viel er dan ook niet aan te twifelen of hij zou het doel bereiken, daarmede bevestigende de waarheid der gulden woorden: »Een vaste wil kent geen bezwaren of telt ze luttel.»

Gewaagd noemde ik den tocht op den 25en Augustus door het rivierbed van de Kroeëng Doë Doë en met recht, want onbeschermd trokken wij daar in de diepte voort. Onmogelijk toch was het, om dekkingstroepen langs den rand der kloof te doen marcheeren; ware nu en dan een afdeeling ter verkenning naar boven gezonden, de hiervoor gevorderde tijd zou zoo vele uren in beslag genomen hebben, dat wij zeker den komenden nacht in het rivierbed hadden moeten doorbrengen. Maar had die tocht dan ook alleen ondernomen mogen worden met inachtneming van de gebruikelijke veiligheidsmaatsregelen? Het zij mij vergund te verwijzen naar hetgeen ik hier vijf jaar geleden zeide omtrent het streven naar al te methodischen zin bij ons tactisch optreden, waardoor te groote voorzichtigheid gekweekt wordt, die bijna nog schadelijker is te achten dan ver gedreven roekeloosheid. In den oorlog — wij weten het — moet wat gewaagd worden; de Bevelhebber, die dat nimmer doet, zal ook nooit groote uitkomsten verkrijgen; maar waar het den strijd geldt tegen den Inlandschen vijand, daar kan en mag te eerder wat gewaagd worden, omdat het bekend is dat bij dien vijand de zin voor het offensief minder ontwikkeld is dan voor de verdedigende oorlogvoering.

Hoe ver wij met dat wagen kunnen gaan, leert ook onze krijgsgeschiedenis ons door tal van voorbeelden, en ik durf hier vrijelijk de hoop uitspreken, dat de tocht van 25 Augustus 1898 een voorbeeld te meer moge opleveren ter navolging, waardoor hij niet anders dan ten goede kan komen aan den zin tot koen en voortvarend optreden.

De tocht naar Tangsé, welke de vijandelijke benden had doen zien dat zij zelfs in hun versten schuilhoek niet meer veilig waren, had niet minder dan de daaruit voortgevloeide vlucht van T. Oema, de meest heilzame gevolgen voor den gang van zaken in de Pidiëstreek. Rust en orde, welke voorheen in deze landen weinig bekend waren, vertoonden daar thans hun eerste sporen; het aantal hoofden dat hunne onderwerping aanbood nam dagelijks toe; de gevluchte bevolking kwam meer en meer in hare gampongs terug en ze nam niet meer in allerijl de vlucht op het eerste zien van onze troepen; van de bewegingen van vijandelijke benden en van het doen en laten der kwaadgezinden werd het bestuur, zoowel door berichten van hoofden als door spionnen, thans geregeld op de hoogte gehouden.

De colonneweg tusschen Sigli en Lho Igenëh, welke zijn voltooiing naderde, zou het voorts den vijand moeilijk maken om zich ergens in het westelijk deel der Pidiëvallei te nestelen; de transportweg tusschen Sigli en de Moekim VII was reeds een belangrijk eind gevorderd en de weldra te volgen troepenlegering in laatstgenoemde streek, zou ook in dit deel van het land ons overwicht vestigen en een einde maken zoowel aan het verblijf aldaar van Panglima Polem, als aan vijandelikheden van den kant van Toeankoe Mohamad, T. Lhon en anderen.

Alleen in het oostelijk deel der vallei, wederom in Oenoë, Gloempang Pajong en Teupin Raja, was de toestand in de laatste dagen van Augustus nog niet gunstig. Daar bleven de landshoofden nog steeds er van afkeerig om zich te onderwerpen en vonden vijandelijke benden ook nog immer een toevluchtsoord. De Bevelhebber, die, in verband met de feeste-

Zie II 270 en 271

lijkheden bij gelegenheid van de troonsbestijging der Koningin, den 29en Augustus naar Koeta Radja vertrok, had daarom bepaald dat na zijn terugkeer die streken op nieuw zouden worden bezocht, en de troepen daar zouden verblijven totdat aan alle verzet een einde was gemaakt en de colonneweg gereed zou zijn, welke Sigli met Teupin Raja verbinden moest en waaraan van den kant van Sigli reeds sedert eenigen tijd door Atjehers was gewerkt.

In den nacht van den 2en September te Sigli teruggekeerd, rukte de Kolonel van Heutsz den 3en Sept. naar Teupin Raja met de divisie Maréchaussées, gebracht op 8 brigades, het 3e Bat. Infant., 2 comp. 14e Bat., 2 pelotons cavalerie, 1 sectie bergartillerie, $\frac{1}{2}$ sectie genietroepen, twee ambulances en trein. Nog denzelfden dag werd het bivak te Teupin Raja betrokken en den volgenden dag al dadelijk aangevangen met het aanleggen van den vorengemelden colonneweg. Bij de komst van de colonne in het gebied van T. Bentara Gloempang Pajong op den 3en September, bleek dat zoowel dit hoofd als de bevolking op de vlucht was gegaan. De vijandelikheden hadden zich bepaald tot het lossen van eenige schoten op de marcheerende colonne en gedurende de eerste twee nachten, tot beschieting van het bivak door volgelingen van Teungko Tjot Pliëng, waaraan echter voor goed een einde kwam toen het in den nacht van 4 op 5 Sept. aan de Marechaussées gelukt was een deel der bende onschadelijk te maken.

Op het bericht dat T. B. Gloempang Pajong zich bevond in de Koeta Beureunoen, werd in den nacht van 5 op 6 September deze Koeta door de Marechaussées omsingeld en brachten zij behalve dit hoofd gevankelijk binnen het bivak, Potjoet di Rambong, weduwe van den reeds meer genoemden T. B. Keumangan Potjoet Osman en voorts Tjoet Manja, dochter van het tegenwoordig hoofd van Keumangan, echtgenoot van het beruchte bendehoofd T. B. Peukan, terwijl het den 9en Sept. d. a. v. gelukte beslag te leggen op de aan T. B. Gl. Pajong toebehoorende en door dezen verborgen gelden en kostbaarheden, welke een gezamenlijk bedrag ver-

tegenwoordigden van 4000 dollars en nu voorloopig in 's lands kas werden gedeponneerd.

Al zeer spoedig bleken de uitstekende gevolgen van de zoo welgeslaagde verrassing. Op den morgen na de arrestatie van T. B. Gloempang Pajong, kwamen zijn zoon T. Gam met diens jongeren broeder bij den Bevelhebber in onderwerping, T. Gam werd voorloopig belast met het bestuur in het gebied en, in afwachting van eene definitieve regeling hiervan, de vader opgezonden naar Koeta Radja.

Van Potjoet di Rambong was het bekend, dat zij den machtigen invloed dien zij in de Pidiëstreek bezat steeds aangewend had om het verzet tegen het Gouvernement zoo krachtig mogelijk te onderhouden en aan te wakkeren. Het hooge gewicht van hare persoonlijkheid bleek al dadelijk uit de hulde, die de aanzienlijksten uit de Inlandsche maatschappij haar kwamen bewijzen te Sigli, waarheen zij was vervoerd met de andere gevangenen, en uit hunne pogingen om hare invrijheidstelling te verkrijgen.

In een op 9 September belegde vergadering, welke door de meest invloedrijke leden der maatschappij werd bijgewoond, werd echter te kennen gegeven, dat eerst dan de invrijheidstelling van Potjoet di Rambong ter sprake zou kunnen komen en de voorwaarden waarop deze zou kunnen geschieden zouden worden medegedeeld, wanneer, wegens het voortdurend onder vinden van vijandelijkheden in de IX Moekims Keumangan en het bij herhaling herbergen van aan ons gezag vijandige hoofden en benden, een boete zou zijn betaald ten bedrage van f 25000, gelijkstaande met het bedrag, dat in 1874 aan haar echtgenoot, het toenmalig hoofd der Federatie VI, bij het hijschen van de Nederlandsche vlag te Gighen was geschonken. Het aanbod drie dagen later door T. Bentara Keumangan gedaan, n.l. dat hij, Potjoet di Rambong en de hoofden der Federatie VI bereid waren een schuldbekentenis tot dat bedrag der boete af te geven, omdat men tot betalen niet in staat was, werd afgewezen en daarop Potjoet di Rambong met Tjoet Manja eveneens naar Koeta Radja overgebracht. Met betrekking tot laatstgenoemde, werd voorts

aan de verzamelde hoofden medegedeeld, dat haar in vrijheidstelling afhankelijk werd gesteld van de onderwerping dan wel uitlevering van T. Bentara Penkan.

Den 8en Sept. was de Bevelhebber te Sigli teruggekeerd, het bevel over de ageerende colonne overdragende aan den Luit. Kol. Willems. Den 17en Sept., toen de weg van Teupiu Raja aansloot aan het van den kant van Sigli begonnen gedcelte, nam ook de colonne den terugmarsch aan.

De taak der expeditionnaire troepenmacht liep nu langzamerhand, althans wat de Pidiëstreck betreft, ten einde en zij zou na enkele dagen het terrein harer operatiën vinden verder Oostwaarts op de Noordkust van Atjeh in Peusangan en de Pascestreck.

Den 3en Sept. was de Marine Landingsdivisie, die tot dat tijdstip Koeta Meuntroë Garot bezet had, naar boord teruggekeerd en was zij daarmede feitelijk ontbonden; de sterkte werd overgegeven aan T. Bentara Sama Indra, die haar met zijn volk bezette.

De Marine Landingsdivisie heeft eerlijk haar deel gehad van de vermocienissen en onvermijdelijke ontberingen aan het expeditieleven verbonden, en ik kan haar niet anders dan loven voor de toewijding, den ijver en den goeden wil waarvan zij in 1898 blijk gaf zoowel in Pidië als in Edi. Maar met toewijding, ijver en goeden wil, kan de zecsoldaat niet goedmaken wat er ontbreekt aan zijne geschiktheid als infanterist, d. w. z. om, wat men van den infanterist terecht vorderen kan, volkomen berekend te zijn voor het gevecht te land. En dat is niet anders dan natuurlijk, want de vorming van den zeesoldaat — hij zij dan matroos of marinier — stnuurt immers niet in de eerste plaats, zelfs niet hoofdzakelijk op dit doel aan; ook de marinier maakt op deze mijne zienswijze geen uitzondering; wellicht zou ik ten aanzien van deze categorie anders oordeelen, wanneer de mariniers, meer dan tot nu toe gebruikelijk en in grooter tactisch verband dan tot dusverre regel was, een oefeningsveld vonden op Indische terreinen.

Ik ben derhalve om vorenvermelde reden geen voorstander

van een dergelijke verbinding van troepen der Marine met die der landmacht. Alleen in het geval dat voor de een of andere operatie de krachten der beschikbare landmacht te kort zouden schieten, zou ik er vrede mede kunnen hebben dat aan die landmacht troepen der Marine werden toegevoegd: die toevoeging wordt dan door het landsbelang voorgeschreven. Maar bezwaarlijk kan ik verband zien tusschen het landsbelang en het motief voor de toevoeging van een Marine Landingsdivisie aan de toch reeds voldoende sterke expeditionnaire colonne tegen Pidië, welk motief was: de Marine door deelneming aan de operatiën te land eenige vergoeding te schenken voor de minder opwekkende taak welke haar bij de expeditie van nature is toebedeeld.

Alle Oeleëbalangs hadden zich thans aan ons gezag onderworpen. Van de mindere hoofden had een groot aantal voldaan aan den hun gestelden eisch, om bij het bestuur te Sigli of bij de commandanten der in het binnenland vertoevende colonnes zich aan te melden. Aan de oproepingen om te Sigli te verschijnen werd gereedelijk door de hoofden voldaan; inlanders van eenig aanzien of mindere hoofden, die iets op hun geweten hadden, stelden er prijs op om door ons in genade te worden aangenomen, uit vrees op den een of anderen dag door ons te worden opgelicht. Zoo werd in de onderwerping van T. Brahim Paleuëh bewilligd en werden zijn moeder en jongere broeder, die in gijzeling waren gehouden, vrijgelaten nadat door hem was voldaan aan onzen eisch tot inlevering van een Beaumontgeweer en het stellen van een waarborgsom groot 200 dollar. Zoo gaf zich de beruchte T. Meuntroë Garot, den 18en Sept. — de Bevelhebber bevond zich op dat oogenblik te Koeta Radja — op genade of ongenade over, waarbij hem alleen lijfsbehoud werd toegezegd; het bleek hier dat de liefde tot zijne beide kinderen, die drie weken vroeger met de moeder 's nachts waren opgelicht en naar Sigli overgebracht, T. Meuntroë Garot te eerder tot dezen stap hadden doen besluiten.

De overige, gedurende de expeditie op den voorgrond ge-

treden bendehoofden waren verdwenen. Van hunne aanwezigheid in de Pidiëvallei werd althans geen bericht meer ontvangen en blijkbaar had de vrees om opgelicht te worden hen genoopt om uit te wijken naar plaatsen in het gebergte, welke voor ons niet zoo dadelijk bereikbaar zijn, doch van waaruit zij het ons evenmin lastig konden maken. Zoo werd van T. Ben Peukan gemeld dat hij T. Oema naar de Westkust gevolgd was en dat nog andere bendehoofden, als Habib Hoesin en T. Brahim Lho Kadjoc, daarheen de wijk genomen hadden. Panglima Polem was gevlucht naar Samalanga en hield in het gebergte (II Moekims Toenong) verblijf met de uit de Pidiëstreek uitgeweken geestelijke bendehoofden, als Teungkoë di Tjot Pliëng, T. Potjoet Mat Tahir en anderen.

In de geheele Pidiëstreek, ook in het meest oostelijke gedeelte met name Panté Raja, Triëng Gading en Peudoeë, dat van 26 tot 29 Sept. door een colonne werd doorkruist, was de bevolking in hare gampongs teruggekeerd en had zij den veldarbeid weder ter hand genomen.

Van verzet was nergens sprake meer. Met uitzondering van de VII Moekims Pidië, waar van tijd tot tijd volgelingen van Toeankoe Mohamad de troepen uit de verte beschoten, konden dan ook patrouilles zich overal in kleine getalsterkte bewegen, zonder dat daarbij van eenige vijandelijke gezindheid werd blijk gegeven; de bevolking bleef rustig in hare gampongs.

Aan de Oeleëbalangs der kustlandschappen, daartoe te Sigli ontboden, werd medegedeeld dat, nu meer normale toestanden in de Pidiëstreek waren ingetreden, hun voortaan weder geregeld zouden worden uitbetaald de hun toekomende en door het bestuur geïnde inkomsten wegens hatsil bij in- en uitvoer van goederen, welke inkomsten tijdens het ageeren waren aangehouden met het doel, om daardoor dwang met betrekking tot het opvolgen van bevelen uit te oefenen. De reeds geïnde bedragen werden tevens aan de rechthebbenden uitgekeerd, voor enkelen werd daarvan een deel gekort tot geheel of gedeeltelijke afbetaling van hun opgelegde boeten.

Restond er alzoo door een dergelijke met den hatsil getroffen

regeling een krachtig middel om de hoofden te nopen het thans ingeslagen goede spoor ook te blijven volgen, terecht zag de Bevelhebber in, dat de werking van dat middel zich verder moest nitstrekken dan enkel tot de hoofden der kustlandschappen. Aan de Oeleëbalangs der meer binnenslands gelegen staatjes werd daarom medegedeeld, dat door toekenning van een aandeel in den hatsil, geheven bij invoer van artikelen in hun gebied of uit hun land nitgevoerd, ook zij zouden worden geïnteresseerd bij handhaving van rust en orde en bij verlevendiging van handel en welvaart.

De verbinding van Sigli met Teupin Raja door middel van een colonneweg was, zooals reeds gemeld werd, den 17en Sept. tot stand gekomen; den 21en Sept. was dit evenzoo het geval met den weg Sigli—Lho Igeuëh, waarna den volgenden dag het 2e Bat. Inf., dat tot nu toe daar verbleven was, naar de operatiebasis terugkeerde, terwijl tegelijkertijd de étapepost op den Glé Gapoey werd ingetrokken. Ook de weg naar de Moekim VII was intusschen gereed gekomen; Grouggrong bleef echter bezet met het oog op de langs dien weg aan te leggen trambaan, terwijl, in verband met den voortgang dien dit werk maken zou, door verplaatsing van de daar gelegerde bezetting naar Moekim VII, uitvoering zou worden gegeven aan het voornemen om deze landstreek voorgoed vast te houden.

Welke communicatiën sedert het einde van de expeditie in de Pidiëvallei zijn in het leven geroepen, kan blijken bij vergelijking van de beide ter vergadering medegebrachte topographische kaarten der Pidiëstreek, waarvan die op de schaal van 1 : 40000, in het begin van dit jaar de Topographische inrichting te Batavia verlaten heeft.

Als de meest belangrijke dier communicatiën stip ik hier aan, de inmiddels in exploitatie gekomen trambaan Sigli—Moekim VII, de nog in aanleg zijnde voortzetting van deze baan in Oostelijke richting langs de Noordkust. en voorts nog enkele sedert tot stand gekomen wegverbindingen, in N.-Z. en in algemeen O.-W. richting loopende.

En nu ik hiermede gekomen ben aan de werkzaamheid van den Topographischen Dienst in Nederlandsch-Indië, is het mij

een groot voorrecht hier de aandacht te kunnen vestigen op den uiterst omvangrijken arbeid door onze drie opnemers bij de expeditie in drie en een halve maand tijds volbracht, waarvan het schitterend resultaat is nedergelegd in de mij heden avond ten dienste staande kaart van de vallei van Pidië, de Moekin VII en de vallei van Tangsé op de schaal van 1 : 20000.

De opnemingsarbeid heeft met de sedert plaats gehad hebbende nagenoeg onafgebroken troepenbewegingen in tot dusverre onbekende landstreken gelijken tred gehouden, waartoe het in Atjeh en onderh. bescheiden personeel der militaire verkenningen uitgebreid is moeten worden.

Het karteeringswerk op het Topographisch Bureau te Batavia, met groote voortvarendheid door den Chef van den Dienst geleid, levert een macht van nuttigen arbeid, in de eerste plaats aan de voortgezette militaire actie ten goede komend, maar tevens ten bate van de ontwikkeling der hulpbronnen van het land, nu Europeesche ondernemingsgeest in steeds toenemende mate toont daartoe geneigdheid te bezitten.

Meer dan twee jaren zijn thans sedert het einde van de expeditie voorbijgegaan; in den toenmaals ingetreden toestand van rust en orde is geen veraudering gekomen, dank zij het door den Gouverneur van Atjeh, gewezen Bevelhebber van den krijgstoct, in toepassing gebrachte stelsel om tot behoud van den in deze streken verkregen invloed, in de eerstkomende jaren ook nog immer daar blijk te geven van onze aanwezigheid. Want, al te zeer was hij ervan overtuigd, dat met het einde van de expeditie ook niet tevens alle ons vijandig gezinde elementen voor goed zouden verdwijnen, dat dus ook nog meermalen door vijandige benden pogingen zouden worden aangewend om aan dien invloed afbreuk te doen, maar het mag voorzeker gelden als een bewijs voor den goeden hier aanwezigen grondslag, dat voor den verderen, duurzamen opbouw van ons gezag in dit gebied, volstaan kan worden met een slechts zeer geringe troepenmacht.

Doch is die grondslag zelf van duurzamen aard te achten? Ik heb mij die vraag gedurende en ook na afloop der krijgs-

verrichtingen bij herhaling gesteld, omdat, zooals ook uit mijne voordracht van heden avond blijkt, de operatiën zelve de bevolking van de Pidiëstreek niet machteloos hadden gemaakt, haar derhalve ook niet hadden gebracht in den toestand waarin zij verplicht was onzen wil als hoogste wet te erkennen, in den toestand, die beschouwd wordt den eenigen, rationeelen grondslag te vormen voor een duurzame vestiging van het gezag op een overwonnen volk.

Het antwoord op die vraag, zooals dat zich na rijpe overweging aan mij openbaarde, luidt: »aan de hechtheid van dien grondslag behoeft niet te worden getwijfeld.»

Het zal nu weldra vijf jaren geleden zijn, dat ik in de toenmaals door mij gehouden lezing in een onzer bijeenkomsten, aanleiding had om te wijzen op het axioma: dat de onderwerping aan onzen wil van den vijand, dus ook van den Inlandschen vijand, slechts dan bereikt is te achten, wanneer die vijand materieel onmachtig was gemaakt. Maar ik voegde daaraan toe deze woorden: *dan wel wanneer hem de overtuiging is verschaft, dat wij in materieelen zin zijn meerderen zijn.*

Welnu, mijn gevoelen dat wij, voor de duurzame vestiging van ons gezag in de Pidiëstreek, staan op de daartoe gevorderde vaste basis, grondt zich op de stelling in die laatste woorden besloten.

De overtuiging nl. van onze materieele meerderheid moet, naar het mij voorkomt, in het bewustzijn van het Pidiësche volk diep wortel hebben geschoten, toen het de resultaten ervoer van ons krachtig optreden in Groot-Atjeh sedert 1896 en in den omtrek van Sigli in Augustus 1897, en die indruk kan niet anders dan belangrijk verhoogd zijn geworden, toen de bevolking tijdens de expeditie van 1898 ontwaren kon welke geduchte strijdkrachten wij bij machte waren tegen haar in het strijdperk te doen treden. Dat niet enkel het volk maar ook de voornaamste vijandelijke bendevoerden zich van onze meerderheid bewust waren, wordt voorts bewezen door het feit, hiervoren reeds gemeld, dat die hoofden hun volgelingen nimmer krachtig hebben durven voorgaan, maar

zich steeds op den achtergrond hebben gehouden als het op handelen aankwam en intijds voor eigen lijfsbehoud wisten te zorgen zoodra er gevaar dreigde.

Voor den duurzamen opbouw van ons gezag in de Pidië-streek, is echter de hulp van den sterken arm daar vooreerst nog dringend noodig, aanvankelijk om der wille van zijn repressieve, later van zijn preventieve werking, tot tijd en wijle het begrip van rust en orde in het volk zal zijn wakker geroepen en de veiligheid van persoon en eigendom, daardoor tot gemeen goed verheven, de bevolking tot het besef zal hebben gebracht van de groote bate, haar toegevallen uit ons gewapend ingrijpen van 1898.

Maar wil het eenmaal zoo ver komen, dan is het ook onverbiddelijk noodig, dat niet alleen in Pidië maar ook daar buiten, zooals thans met zooveel succes reeds geschiedt in heel het uitgebreide Atjehsche rijk, voortgegaan worde op den thans gevolgden weg, die, getuigend van groote zelfbewuste kracht, tevens de gemoederen staalt en den blik verruimt en verheldert.

Ik gevoel mij naar aanleiding van deze woorden, genoopt hier een bekentenis af te leggen. In mijne lezing van 26 Maart 1896, waarop ik zooeven doelde, zette ik uiteen hoe naar mijne meening door tal van hoofdzakelijk materieele factoren de offensieve geest in het Indisch Leger onvermijdelijk was gebracht in een latenten, in een sluimerenden staat, en offerde ik den twijfel of dat leger wel voldoende offensieve kracht bezat om de zware taak te volbrengen, welke het op de schouders was gelegd.

Een vriendenhand zond mij zijn exemplaar van die lezing met tal van daarop gestelde kantteekeningen; enkele daarvan bevatten instemming met mijne denkbeelden, andere weder niet, en zoo vond ik bij de hiervoren omschreven gedeelten het volgende gesteld: »gij verliest hier uit het oog wat gij zelf aan uw leerlingen voorhoudt, de leer nl. besloten in deze woorden van den grooten leermeester op krijgskundig gebied: *de uitslag van den oorlog hangt slechts voor een vierde deel af van materieele, maar voor drie vierde deel van moreele*

factoren, en verder ce ne sont pas les Grecs qui ont battu les Perses — c'est Alexandre; ce ne sont pas les Romains qui ont conquis la Gaule — c'est César, etc."

Hoe heb ik in de sedert verloopen jaren niet meermalen aan mij zelve bekend dat die aantekeningen volkomen pasten bij het toenmaals door mij gesprokene. Maar was het wel te verwonderen dat, na onze langjarig volgehouden zwakke houding op het oorlogstooneel, de niet minder juiste uitspraak zich eindelijk gelden deed: »*zwak is hij, die zich zwak geloof*." Maar wat hebben ook de sedert in Atjeh plaats gehad hebbende gebeurtenissen de onfeilbare juistheid van Napoleon's uitspraken niet op schitterende wijze in het licht gesteld!

En daarom — ik herhaal het met den meesten nadruk — wanneer behouden zal blijven wat in de laatste jaren werd verkregen, wanneer de betere dageraad, die onmiskenbaar voor Noord-Sumatra begint te gloren, plaats zal kunnen maken voor een helderen morgen, dan is het voortgaan op den thaus ingeslagen weg een onverbidde eisch waaraan voldaan moet worden, dan mag het in 1896 hernomen offensief niet weder worden opgegeven alvorens het einddoel is bereikt.

Nog maar voor enkele oogenblikken, Mijne Heeren, moet ik een beroep doen op Uwe welwillende aandacht.

»Wij zullen den oorlog voeren alleen tegen de personen, die met de wapenen in de hand zich tegen ons verzetten. Wij zullen optreden als beschermers van alle goedgezinden, van de have, het goed en de eigendommen der geheele bevolking.»

Onder die bewoordingen — ik deelde ze U reeds vroeger mede — riep den 30en Mei de Bevelhebber aan de expeditionnaire colonne, die gereed stond de Pidiëstreek binnen te rukken, het »Voorwaarts" toe.

Drie en een halve maand lang werd die streck in alle richtingen doorkruist, maar huis en goed van de gevluchte bevolking waren steeds door den soldaat geëerbiedigd, en toen wij in de latere perioden van den krijgstoct van het zuidelijk neuvelland den blik lieten weiden over de vlakte aan onzen

voet, die zich daar ver noordwaarts uitstreckte tot aan zee, die vlakke, met zijn bodem overvloeiende van vruchtbaarheid en zijn tallooze gampongs, waarvan vele ons tot verblijf hadden gestrekt en waar, zelfs in die dagen van strijd, zoo menige van die overschoone keerkringnachten rustig en vredig was doorgebracht, — toen maakte een hartverheffende gewaarwording zich van ons meester bij de gedachte, dat niemand een schendende hand had geslagen aan die idyllische oorden, dat alles daar was gebleven zooals de bevolking het had verlaten. —

Weinig meer dan honderd dagen na den 1en Juni, den dag van aanvang der operatiën, — gij hebt het zoo juist vernomen — hadden alle hoofden zich onderworpen, was overal de bevolking tot hare gewone bezigheden teruggekeerd en, getroffen door dat resultaat, liet de Bevelhebber zich aan mij de uitdrukking ontvallen: »Ik ben hier in die enkele maanden heel wat verder gevorderd dan wij het in Groot-Atjeh zijn na vijf-en-twintig jaren.»

De kolonel Van Hentz kon dat met alle recht verklaren, maar zoo iemand dan zeer zeker was hij er van overtuigd, dat tot dien uitslag in hooge mate had bijgedragen de wijze waarop tegen de Pidiësche bevolking was opgetreden. Eene wijze, nu een-en-twintig jaren geleden met zooveel kracht en overtuiging bepleit door een Nederlandsch veldoverste, door den generaal Van Swieten, die het luide verkondigde: *geen oorlogvoering, welke de moraal in het aangezicht slaat en de utiliteit met voeten treedt!*

Dat beginsel zij en blijve voor ons Indisch leger het onverwrikbaar richtsnoer voor het behoud van een ongerepte wapeneer, tot heil van de volken tegen wie het ten strijde trekt, maar bovenal tot eer van Nederlands naam!

(Herhaalde en levendige toejuichingen.)

De VOORZITTER: Is er ook een der aanwezigen die het woord verlangt te voeren naar aanleiding der gehouden voordracht of om eenige opmerking te maken of vragen te richten tot den geachten spreker.

Zoo niet, dan is het mij een aangename plicht den heer Koster den dank der vergadering over te brengen voor zijne boeiende voordracht. Dat er veel verwacht werd, getuigt de ruime opkomst van dezen avond. En dat aan die verwachting ten volle is beantwoord, daarvan behoef ik den geachten spreker nauwelijks de verzekering te geven.

Overigens meen ik ook de tolk van alle aanwezigen te zijn, wanneer ik in aansluiting aan hetgeen de heer Koster aan het slot zijner voordracht zeide, de overtuiging uitspreek, dat de leiding in Groot-Atjeh op dit oogenblik aan uitnemende handen is toevertrouwd.

Moge dat beleid nog lang in die handen blijven en moge het Indisch leger steeds met dezelfde volharding en toewijding op den ingeslagen weg voortgaan tot heil van Indië en van het ons allen dierbaar vaderland. *(Toejuichingen).*

De vergadering wordt hierop gesloten.

De Secretaris,

J. M. R. LACEULLE.

VERBETERINGEN op Verslag II :

Blz. 86 (motto)	staat :	<i>müchliche</i>	lees :	<i>mögliche.</i>
» 123 noot 1) regel 4	»	<i>perigrini</i>	»	<i>peregrini.</i>
» 142 2e alinea, 2e regel	»	<i>idividu</i>	»	<i>individu.</i>
» 160 regel 12 v. o.	»	<i>hare</i>	»	<i>zijne.</i>
» 169 » 17 v. o.	»	<i>Clavigare</i>	»	<i>Clarigare.</i>
» 182 » 2 v. o.	»	<i>zij</i>	»	<i>hij.</i>
» 195 Bijl. IVa, regel 2	»	<i>retalation</i>	»	<i>retaliation.</i>